Central European History (2022), **55**, 53–69
doi:10.1017/S000893892100176X

ARTICLE

Sovereignty Trade-Offs between Politics and the Economy: The Deconcentration of IG Farben after 1945

Philipp Müller

Hamburg Institute for Social Research, Hamburg, Germany
Email: Philipp.Mueller@his-online.de

Abstract

The postwar deconcentration of IG Farben AG shows that the Allied military governments and their German counterparts were anything but united on the extent and form of sovereignty the Federal Republic of Germany should receive. The American plan to divide the corporate enterprise into a large number of individual companies aimed to establish a democratic state independent from the influence of domestic business. By contrast, West German government officials and the business community were convinced that the future sovereignty of the Federal Republic depended on the global competitiveness of large industrial conglomerates. To thwart the American deconcentration plans, they traded off one dimension of sovereignty against the other. Leading members of the West German government accepted delegating the negotiations over the future of IG Farben to business representatives, thereby sharing domestic sovereignty because the delegation promised to maintain a powerful German chemical industry that could support the trade balance of the future West German state. This development contributed to the emergence of a Federal Republic characterized by the close involvement of economic actors in political decision-making. It contained important elements of a post-democratic sovereignty, which is commonly used to describe the development of the late twentieth century.

Keywords: deconcentration; IG Farben; democracy; embedded liberalism; coordinated capitalism

At the Potsdam Conference in August 1945, the Allied governments agreed that "the German economy shall be decentralized for the purpose of eliminating the present excessive concentration of economic power as exemplified in particular by cartels, syndicates, trusts and other monopolistic arrangements."[1] One of their main targets was the break-up of the corporate enterprise of IG Farben AG. The Allies and West German authorities subsequently debated how to implement the Potsdam principles, demonstrating that the project of economic deconcentration and decartelization was directly linked to fundamental political issues. When the process actually began, different conceptions of domestic and external sovereignty interacted with one another and lent a specific dynamic to the dissolution of large industrial conglomerates in West Germany. Actors on both sides appealed to divergent ideas of a future sovereign West German state when they tried to put their plans for economic restructuring into practice. Whereas Allied efforts to deconcentrate the West German chemical industry relied on the idea of a state whose sovereignty consisted in its independence from the influence of large economic companies, West German actors considered it more important to secure state sovereignty based on globally competitive industrial producers.

[1] Potsdam Agreement. Protocol of the Proceedings, August 1, 1945, Article 12.

© The Author(s), 2022. Published by Cambridge University Press on behalf of Central European History Society of the American Historical Association. This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

Drawing on the concept of sovereignty provides a new perspective on the factors shaping the political economy of the early Federal Republic of Germany. It underscores recent demands to reconsider established narratives of the postwar period by paying closer attention to the conflicts over different paths to rebuild West Germany.[2] A decisive question in this respect was the transformation of the German economy and its ability to support sovereign democratic statehood. As the war economy still left visible traces and the Allied powers sought control over economic activities in their occupation zones, shaping state-business relations became a general focus of attention. In this respect, the question of state autonomy and sovereignty was paramount, but also open for divergent interpretations.

According to a dominant view, American influences changed the emerging West German economic order of the late 1940s and 1950s, a process commonly summarized as "Americanization."[3] Over the past two decades, historians have questioned the concept of "Americanization," not the least because it has been associated with different phenomena—from consumption culture to market economy and industrial production methods.[4] Scholars working within the paradigm of "Americanization" have described a progressive convergence of German business around capitalist practices akin to the American model. On the other hand, the *Varieties of Capitalism* approach has nuanced the idea of an American model that spread in the Western world after 1945 by highlighting persistent differences among national economic structures.[5] Adherents of the *Varieties of Capitalism* approach recast Americanization as a process that involved multiple actors who selectively adopted some American technologies or management methods but modified them according to their own needs and traditions.[6]

By focusing on the significance of state sovereignty, this article draws attention to a key dimension in this discussion that has received little attention. Hightlighting sovereignty provides a conceptual basis that clarifies an apparent inconsistency in the debate. Regarding the sovereignty of the West German state, both positions produce a paradoxical characterization. Advocates of the classic Americanization thesis emphasize the importance of state actors for implementing a market economy in the early Federal Republic.

[2] Karen Hagemann, Konrad H. Jarausch, and Tobias Hof, "Introduction: Burdens and Beginnings: Rebuilding East and West Germany after Nazism," *Central European History* 53, no. 2 (2020): 275–93; Frank Biess and Astrid M. Eckert, "Introduction: Why Do We Need New Narratives for the History of the Federal Republic?," *Central European History* 52, no. 1 (2019): 1–18.

[3] Richard F. Kuisel, "The End of Americanization? Or Reinventing a Research Field for Historians of Europe," *Journal of Modern History* 92, no. 3 (2020): 602–34; Ariane Leendertz, "Zeitbögen, Neoliberalismus und das Ende des Westens, oder. Wie kann man die deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts schreiben?," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 65, no. 2 (2017): 191–217; Ralf Ahrens, "West German Business and American Challenges, 1945 to the Present," in *German Zeitgeschichte. Konturen eines Forschungsfeldes*, ed. Thomas Lindenberger/Martin Sabrow (Göttingen: Wallstein Verlag, 2016), 172–92; Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999); Philipp Gassert, "Amerikanismus, Antiamerikanismus, Amerikanisierung. Neue Literatur zur Sozial-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte des amerikanischen Einflusses in Deutschland und Europa," *Archiv für Sozialgeschichte* 39 (1999): 531–61.

[4] Mary Nolan, "Rethinking Transatlantic Relations in the First Cold War Decades," *German Historical Institute Washington Bulletin*, supp. vol. 10 (2014): 19–38; Volker Berghahn, "The Debate on 'Americanization' Among Economic and Cultural Historians," *Cold War History* 10, no. 1 (2010): 107–30.

[5] Peter A. Hall and David Soskice, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage* (Oxford: Oxford University Press 2001).

[6] Volker Berghahn, "Zur Amerikanisierung der westdeutschen Wirtschaft," in *Vom Marshallplan zur EWG. Die Eingliederung der Bundesrepublik Deutschland in die westliche Welt*, ed. Ludolf Herbst, Werner Bührer, and Hanno Sowade (Munich: Oldenbourg, 1990), 227–56; Marie-Laure Djelic, *Exporting the American Model: The Postwar Transformation of European Business* (Oxford: Oxford University Press, 2001); Mary Nolan, "Varieties of Capitalism und Versionen der Amerikanisierung," in *Gibt es einen deutschen Kapitalismus? Tradition und globale Perspektiven der sozialen Marktwirtschaft*, ed. Volker R. Berghahn and Sigurd Vitols (Frankfurt/Main and New York: Campus, 2006), 96–110; Harm G. Schröter, *Americanization of the European Economy: A Compact Survey of American Economic Influence in Europe since the 1880s* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 2005), 4–5.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

From their perspective, the West German administration ensured the establishment of a new economic order modeled on the American example. Although the state seems to wield sovereign authority over the shape and form of the domestic economy, at the same time, this authority emerges from the Allies' external interference with national sovereignty. The alternative perspective of a selective reception of the American model stresses the importance of nonstate actors, especially from the business sector, who were able to circumvent or reinterpret the policies of state authorities. Although this description appears to imply a weakening of state sovereignty, it seems to defend national economic decision-making against external American influence. Although in opposite ways, both perspectives thus assert the strengthening and weakening of nation-state autonomy and sovereignty at the same time.

This puzzle can be resolved by incorporating recent discussions on sovereignty that stress the malleability of the concept.[7] In the following, I understand the concept of sovereignty as a category that orientated the strategies and plans of historical actors. In this sense, it is not important whether components of state sovereignty are actually realized but rather whether they serve as conceptual aspirations that guide plans and strategies. Stressing the actor's perspective transforms the concept of a sovereign state that is free to pursue its own domestic policies without being subjected to the control of others into a regulative idea in the minds of individuals. According to this understanding, the actors' different strategies to follow their aspirations lead to divergent interpretations of sovereignty. Particularly, depending on the goal, they balance internal and external aspects of sovereignty against each other: strengthening domestic sovereignty might only seem achievable if the external sovereignty of the state is weakened and vice versa.[8] These trade-offs can become particularly attractive when opposing ideas of sovereignty clash and produce strategies in conflict with one another.

In the following, I argue that the Allied military governments and their German counterparts were anything but united on the extent and form of sovereignty the Federal Republic should receive when the deconcentration of the West German industry was at stake. West German government officials and business representatives cooperated in order to alter and, in some cases subvert, Allied plans.[9] I focus on the dissolution of IG Farben to show that sovereignty was a driving motive for each side to follow opposing views. The American plan to divide the corporate enterprise into a large number of individual companies aimed to establish a democratic state independent from the influence of domestic business. By contrast, West German government officials and the business community were convinced that the future sovereignty of the Federal Republic depended on the global competitiveness of large industrial conglomerates. To thwart the American deconcentration plans, they traded off one dimension of sovereignty against the other. Leading members of the West German government like Hermann Pünder accepted delegating the negotiations over the future of IG Farben to business representatives, thereby sharing domestic sovereignty because this promised to maintain a powerful German chemical industry that could support the trade balance of the future West German state. Business representatives agreed and used their function within the dissolution process of IG

[7] Thomas J. Biersteker, "State, Sovereignty, and Territory," in *Handbook of International Relations*, 2nd ed., ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse, and Beth A. Simmons (London: Sage Publications, 2012), 245–72; Michael Zürn and Nicole Deitelhof, "Internationalization and the State. Sovereignty and the External Side of Modern Statehood," in *The Oxford Handbook of Transformations of the State*, ed. Stephen Leibfried, Evelyne Huber, Matthew Lange, Frank Nullmeier, and John D. Stephens (Oxford: Oxford University Press, 2015), 193–217.

[8] Stephen Krasner, *Sovereignty. Organized Hypocrisy* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1999), 20–22.

[9] For previous accounts of the deconcentation process, see Günther Schulz, "Die Entflechtungsmassnahmen und ihre wirtschaftliche Bedeutung," in *Kartelle und Kartellgesetzgebung in Praxis und Rechtsprechung vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, ed. Hans Pohl (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985), 201–28; Hans-Dieter Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 25, no. 2 (1977): 220–52.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

Farben to extend their influence on government policies. Appointed as economic experts of the IG Farben Dispersal Panel (FARDIP), they maintained that sharing control over the development of the West German economy with government agencies was necessary to protect the domestic sovereignty of the state against the influence of political parties and the parliament.

In the following I will first explain the orientation of the Allied deconcentration plans by the idea of sovereignty inherent in their vision of embedded liberalism. This idea corresponded to a large degree with ordo-liberal concepts of prominent German economists who became consultants of the West German economic administration. I then describe an alternative idea of sovereignty among German business representatives who were given the task of drawing up plans for the practical deconcentration of the West German chemical industry. Finally, I will show how business representatives and senior officials in the West German administration cooperated to undermine Allied plans for deconcentration. This development contributed to the emergence of a Federal Republic characterized by the close involvement of economic actors in political decision-making. On the one hand, this constellation was oriented toward securing the external economic sovereignty of the state. On the other hand, it contained important elements of a post-democratic sovereignty domestically, which is commonly used to describe the development of the late twentieth century.

Deconcentration and State Sovereignty in Embedded Liberalism

In its law number 9, passed on November 30, 1945, the Allied Control Council seized the property of IG Farben and ordered the establishment of a committee that was supposed to supervise the dispersion of the conglomerate and the termination of cartel relationships. The Allies initially conceived the crushing of the power of big industry, like IG Farben or Vereinigte Stahlwerke, as a decisive measure to restrict German capacities for future military aggression. Given the conviction that large-scale industry, in general, and IG Farben, in particular, had formed the economic basis for Nazi rearmament and warfare, the intervention in the national industrial structure seemed the only promising way to secure future peace in Europe. But in the following years, it seemed more important to cope with immediate economic difficulties than to take concrete steps toward economic restructuring. At the same time, the growing tensions among the Allies and disagreements within the American military government about the basic direction of the future economic order in Germany prevented rapid action.[10]

Eventually, the American administration and business community came largely to support an economic recovery strategy inspired by American anti-trust legislation and the plans for a new postwar international order.[11] The US Department of Justice Antitrust Division under the Roosevelt administration had already investigated the market positions of and relationships between German and American firms in the 1930s. One of their main targets became IG Farben because of its dominance in various fields of the chemical industry, including ammonia and synthetic fuel production. From this point of view, IG Farben epitomized the bad version of capitalism—its economic power demonstrated the dangers of monopolies, cartels, and corporate conglomerates if they developed without intervention. During the postwar years, advocates of radical trust-busting lost much of their influence, but leading American officials, and particularly the military governor of the American

[10] Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," 220–52; Diethelm Prowe, "Economic Democracy in Post-World War II Germany: Corporatist Crisis Response 1945–1948," *Journal of Modern History* 57, no. 3 (1985): 451–82; Werner Plumpe, *Vom Plan zum Markt. Wirtschaftsverwaltung und Unternehmerverbände in der britischen Zone* (Düsseldorf: Schwann, 1987).

[11] Lisa Murach-Brand, *Antitrust auf Deutsch. Der Einfluß der amerikanischen Alliierten auf das Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWB) nach 1945* (Tübingen: Mohr Siebeck, 2004).

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

occupation zone, Lucius D. Clay, insisted on the creation of a "free enterprise economy" in West Germany based on competition.[12] This concept of a market economy, liberated from restrictive practices like cartels, was intimately linked to the foundation of a sovereign democratic state on the one hand, and a new international economic regime on the other.

Representatives of the Economics Division of the Office of Military Government, United States (OMGUS) hoped that reforms in line with the American antitrust tradition would modernize not just economic structures, but also the West German political system. Given a looming conflict with the Soviet Union, the Truman administration saw rebuilding the German economy as part of shaping a future ally around Western economic and political principles. Therefore, the European Recovery Program's measures to revive the coal and steel industries of the Ruhr and other industrial branches offered an instrument to form a democratic state in alignment with the United States.[13] From this perspective, free enterprise contributed to the creation of a pluralistic society and its political representation in a parliamentary democracy. The assistant director of the deconcentration branch of OMGUS, Charles Dilley, believed that a precondition for establishing a liberal democracy was to replace the dominance of monopolies and cartels in the German market with companies competing with one another. The independence of a democratic government and the free development of its citizens, he held, could be guaranteed only if the ominous influence of economic power was held at bay.[14]

This vision of West Germany's industrial structure was based on a conception of the state that weighed dimensions of external and internal sovereignty in a particular way. The specific view on their relationship arose from the rejection of orthodox liberal ideas in favor of an "embedded liberalism," sustained by the monetary agreements of Bretton Woods.[15] In contrast to a liberal free trade regime, postwar liberalism depended on a balance between international economic multilateralism and the creation of a political and economic environment that ensured the domestic stability of the participating states. In this model, governments should be able to assume responsibility for social security at home and manage international economic transactions in collaboration with others in order to prevent negative domestic repercussions. In other words, the external sovereignty of the individual state was circumscribed by submitting it to the rules of a multilateral trade community according to American principles.[16] But limiting the external discretion of the state through its integration into an international economic order was not supposed to take precedence over the state's internal tasks. Rather, as economists like Ragnar Nurkse stressed, the postwar economic multilateralism should be based on domestic state interventionism. In this picture, restricting external economic sovereignty was coupled with building up the domestic sovereignty of a democratic state.[17]

[12] Djelic, *Exporting the American Model*, 104–05; Raymond G. Stokes, *Divide and Prosper: The Heirs of I.G. Farben Under Allied Authority, 1945–1951* (Berkeley: University of California Press, 1988), 42–45; Volker Berghahn, *Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985), 88–92.

[13] Melvyn P. Leffler, "The Emergence of an American Grand Strategy, 1945–1952," *The Cambridge History of the Cold War*, vol. 1, *Origins*, ed. Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad (Cambridge: Cambridge University Press, 2010): 67–89; Ludolf Herbst, *Option für den Westen. Vom Marshall-Plan bis zum deutsch-französischen Vertrag* (Munich: Deutscher Taschenbuch Verlag 1989): 44–48.

[14] The deconcentration program, Dilley explained, should help to establish "a society of free enterprise in Germany ... [because] ... lasting political democracy is impossible unless accompanied by economic freedom." See Charles Dilley, Objectives of the Decartelization Program, November 1947. Quoted in Djelic, *Exporting the American Model*, 163.

[15] John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order," *International Organization* 36, no. 2 (1982): 379–415.

[16] In this respect, the former assistant attorney general in the Department of Justice, Thurman Arnold, argued that the nineteenth-century notion of sovereignty should no longer stand in the way of the necessities of the twentieth century. See Thurman Arnold, "The Preservation of Competition," in *The Future of Democratic Capitalism* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1950), 1–14.

[17] Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change," 393–96.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

In accordance with these premises, by early 1948, OMGUS had become convinced that a lasting new form of the West German economic order was possible only if the Germans were included in the process. It would seem, at first glance, that the establishment of the Second Economic Council of the united American and British occupation zones (Bizone) in March 1948 was pivotal in this respect. Research has credited the new director for economic affairs and later chancellor, Ludwig Erhard, with supporting American ideas and implementing the concept of ensured economic competition. In this perspective, transferring responsibilities to German actors is cast as the American cooptation of brothers in spirit, especially because of Erhard's affinity to ordo-liberal concepts of the Freiburg school.[18] For contemporary adherents of ordo-liberalism like Walter Eucken, Franz Böhm, and Alfred Müller-Armack, the existing forms of economic monopoly power were the core problem that prevented the emergence of a functioning market economy. Establishing a new economic structure based on competition, leading ordo-liberal figures declared, depended on the state disempowering of dominating economic players through an effective anti-monopoly policy.[19]

On closer examination, however, the influence of ordo-liberal concepts on the political economy of the early Federal Republic, in general, and the process of industrial deconcentration, in particular, has to be reassessed.[20] Even if one disregards the internal ambivalences among members of the group and their increasing deviation from a strict line of competition policy, none of Erhard's advisers received a relevant position when the restructuring of the German industry finally began. Although Erhard was successful in installing an intellectual think tank of ordo-liberals close to the Frankfurt Economic Council, his efforts to gain a say in the Allied plans for industrial reform remained largely fruitless. Erhard complained repeatedly that American and British officials continuously ignored his demands to include the German administration in preparing the deconcentration and decartelization process. Several official requests from the Frankfurt Economic Council were not approved.[21] In September 1948, when the American and British military government discussed concrete plans, Erhard argued in vain that "without the decisive involvement of a bi-zonal central agency in the implementation of decartelization and deconcentration, the reconstruction of the economy of the United Economic Area according to democratic principles cannot be guaranteed."[22] The plans for the division of IG Farben plants were no exception to the exclusion of the West German administration. When Hermann Pünder, chairman of the Economic Council, suggested establishing an official link between the IG Farben Dispersal Panel (FARDIP) and German government agencies, he met with categorical opposition from the Allies.[23] A graph from the summer of 1948 reflected the West German government's perception of this situation by listing the individual industrial branches affected by the Allied deconcentration plans under the heading "German economy outside of German influence."[24]

[18] Djelic, *Exporting the American Model*, 107–11; Anthony J. Nicholls, *Freedom with Responsibility. The Social Market Economy in German 1918-1963* (Oxford: Clarendon Press 1994), 206–33.

[19] Ralf Ptak, *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft. Stationen des Neoliberalismus in Deutschland* (Opladen: Leske + Budrich, 2004), 174–81.

[20] Abelshauser and Kopper emphasize the slow and hesitant rapprochement of the West German parties to ordo-liberal suggestions in the postwar years. Werner Abelshauser and Christopher Kopper, "Ordnungspolitik der sichtbaren Hand," in *Das Bundeswirtschaftsministerium in der Ära der Sozialen Marktwirtschaft. Der deutsche Weg in die Wirtschaftspolitik*, ed. Werner Abelshauser (Berlin and Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2016), 25–26.

[21] Antrag des Ausschusses für Wirtschaft. Betr. Dekartellisierung, Frankfurt/Main April 27, 1948 (Drucksache Nr. 285), in *Wirtschaftsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets. Drucksachen 1948*, 506–07. See also Berghahn, *Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik*, 105.

[22] Ludwig Erhard, letter to Hermann Pünder, September 9, 1948, in *Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1949*, vol. 4, ed. Hans-Dieter Kreikamp and Bernd Steger (Munich and Vienna: Oldenbourg, 1983), 768, reference 9. German quotations are reproduced in English translation. All translations are my own.

[23] Document no. 90 (32. Direktorialsitzung in Frankfurt, October 5, 1948), in *Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1949*, vol. 4, 839.

[24] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.8. Bemerkungen an den Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO Memo (48) vom 5.8.1948, August 25, 1948, 7.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

Both the German advances and the rejection by Allied authorities must be seen against the background of the shared conviction that the reorganization of IG Farben was an issue intimately connected with the economic and political shape of the future Federal Republic. The American military government wanted to ensure that conflicting political interests on the German side did not interfere with their plans to establish a West Germany democratic state, open for multilateral trade relationships on a global market. Therefore, in their official announcements, they presented the division of IG Farben as a purely economic and technical matter. They refused to include actors who were related to West German political institutions and only accepted the collaboration of German business representatives who brought the economic expertise necessary to transform one of the biggest global corporate enterprises into smaller units. The Bipartite Farben Control Office, responsible for supervising the process, even rejected the idea of keeping a representative of the German Economic Council informed of the ongoing project on the grounds that "official links between the two bodies should not exist."[25]

This directive lent a dynamic to the further development that I will explain in greater detail in the following sections. As a reaction to the deconcentration plans, German government and business representatives cooperated with one another and relied on a concept of sovereignty that contradicted Allied ideas. When faced with the choice either to accept the scheme of the military government or to follow their own convictions, German officials were ready to swap different aspects of sovereignty. They believed that the external sovereignty of the West German state had to be supported by the preservation of large industrial complexes. To this end, they were prepared to make concessions with regard to the domestic sovereignty of the state in favor of joint state-business control. The West German administration relied on business representatives to negotiate the planning of IG Farben deconcentration with the Allies, thus delegating an important field of policymaking to economic actors. This strategy was supported by members of the business community, not only because they were equally convinced of the necessity of a competitive export industry but also because they understood their endeavors as protecting cardinal economic affairs against the influence of parliamentary politics. Because of their position as economic experts in the deconcentration process, they did not owe any responsibility to elected political institutions. Propelled by opposing Allied views, the joint efforts of state officials and business representatives reinforced a concept of sovereignty that turned important elements of Allied plans on their head. Although this concept and its practical impact was a result of postwar conflicts over different conceptions of the West German state, it also had deeper historical roots in the interwar period.

Shared Responsibilities: State Sovereignty in Coordinated Capitalism

The Economic Council of the Bizone attached great importance to the dismantling of the IG Farben conglomerate, as we can see from the internal discussions on possible negotiations with the Allies before the commission of economic experts was established. Repeatedly confronted with a negative attitude toward the participation of German government agencies, the council considered whether to protest against Allied plans in public.[26] Eventually, however, it was more promising to influence the Allied selection of German business representatives who would become members of the IG Farben Dispersal Panel. As a consequence, the leadership of the Economic Council in Frankfurt and the board of directors of IG Farben discussed possible commission members intensely before making suggestions to the Bipartite IG Farben Control Office.[27] Far from seeing themselves as mere economic experts, these

[25] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung IG Farben C4/31.8. Note about the first joint meeting of FARDIP-BIFCO, February 3, 1949, 8.

[26] Bayer Archiv Leverkusen. I.G. Entflechtung FARDIP C4/31.8. Bemerkungen an den Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO-Memo vom 5.8.1948, August 25, 1948.

[27] Document No. 81 (27. Direktorialsitzung in Frankfurt, August 30, 1948), in *Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1949*, vol. 4, 767–68.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

members were very aware of the political dimension of their task. By American request, Hermann Bücher, the former head of the Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft AG (AEG), one of the world's largest corporate enterprises for electrical equipment, became chairman of the commission.[28] Bücher clearly understood the national significance of the endeavor to deconcentrate IG Farben, noting that "FARDIP, as a German body, has the task of advising, recommending and participating in the implementation of a measure that will have a decisive impact on the future German economy."[29]

Bücher had entertained previous relationships with IG Farben since the 1920s. He had been not only a close friend of the founder and chairman of the board of directors of IG Farben, Carl Bosch (1874–1940), but also represented IG Farben at the advisory board of the Reich Association of German Industry (Reichsverband der Deutschen Industrie) until its transformation in 1933.[30] The others six members of FARDIP had a similar background: Oskar Löhr was deputy director of the IG Farben plant at Leverkusen. As one of the founding members and chairman of the Braunkohle-Benzin AG, Gustav Brecht had established close relations to IG Farben due to its synthetic fuel production.[31] These personal experiences affected their attitude toward the task and did not encourage their readiness to break up the economic power of the conglomerate. In his correspondence with German confidantes, Bücher openly declared that he had accepted the nomination as head of the commission to counteract Allied plans: "After all I decided to take over this office in memory of my friend Carl Bosch. You will understand that I, for my part, am prepared to do everything I can to prevent what he has built up from falling apart."[32]

The reasons for the participating business representatives to oppose the Allied plans, however, ran deeper than personal ties to IG Farben and its management. Commission members like Bücher and Brecht were convinced that the development of modern capitalism called for coordinated structures rather than a free market economy. The origins of this belief lay in the period before the First World War but had been shaped during the interwar period and regained influence after 1945.[33]

Since the late nineteenth century, the leaders of business associations had voiced demands for a more extensive coordination of companies and economic branches rather than relying on market forces. In a certain respect, this should come as no surprise given the fact that as spokesmen they had to spread ideas on the needs of capitalism from an entrepreneurial perspective.[34] Still, their view of a coordinated future of the capitalist economy was not a self-evident expression of existing opinions among company owners. Economic interests do not come with an instruction sheet for their implementation. Rather, they emerge in correspondence to the forms and strategies of

[28] Previous accounts have wrongly assumed that the chairman of FARDIP was Gustav Brecht. See Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," 224; Sebastian Brünger, *Geschichte und Gewinn. Der Umgang deutscher Konzerne mit ihrer NS-Vergangenheit* (Göttingen: Wallstein 2017), 99.

[29] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.9. Hermann Bücher, An das Bipartite Control Office, December 14. 1949.

[30] Johannes Bähr and Christopher Kopper, *Industrie, Politik, Gesellschaft. Der BDI und seine Vorgänger 1919–1990* (Göttingen: Wallstein 2019), 72.

[31] Stokes, *Divide and Prosper*, 157.

[32] Firmenarchiv AEG-Telefunken 1.2.060 A 5180. Hermann Bücher, letter to Eysten Berg, April 3, 1950.

[33] On the chemical industry in the prewar period, see Gottfried Plumpe, *Die I. G. Farbenindustrie AG. Wirtschaft, Technik und Politik 1904–1945* (Berlin: Duncker & Humblot, 1990), 40–57; Heinrich Hartmann, *Organisation und Geschäft. Unternehmensorganisationen in Frankreich und Deutschland 1890–1914* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010), 288–89.

[34] A general study on entrepreneurial functionaries in German-speaking countries does not exist. For the French context, see Patrick Fridenson, "Introduction," in *Les Permanents Patronaux. Éléments Pour l'Histoire de l'Organisation du Patronat en France Dans la Première Moitié du XXe Siècle*, ed. Olivier Dard and Gilles Richard (Metz: Centre de recherche histoire et civilisation de l'Université de Metz, 2005), 5–23; Danièle Fraboulet, "Les Permanents Patronaux," in *Dictionnaire Historique des Patrons Français*, ed. Jean-Claude Daumas (Paris: Flammarion, 2010), 1077–82.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

their articulation.[35] Business representatives produced the ideas for the coordination of capitalism in step with their growing professionalism.

After the First World War, the number of entrepreneurial associations increased significantly on the national and international level in order to enable a more sustained representation of interests in front of the new democratic government and the European and global reorganization of market relationships.[36] Under these conditions, the chairmen, managing directors, and secretaries-general of business associations became important adherents of the coordination of capitalism because this corresponded with their most basic task: they were responsible for forming a coherent front of company owners in order to increase the weight of their demands in public and vis-à-vis government agencies. Declaring that economic individualism was the economic principle of the past, whereas joining forces was the future of capitalism, reflected their function to unite entrepreneurs and managers of production and trade on the scale of the national economy. It is no coincidence, in this respect, that both Hermann Bücher and Gustav Brecht held significant positions as spokesmen of business associations during the early stages of their careers in the 1920s. Bücher was the former managing director of the Reich Association of German Industry (Reichsverband der Deutschen Industrie); Brecht the managing director of the Reich Association of Coal Industry (Reichskohlenverband). At that time, neither had a personal record as an entrepreneur, because they had moved from state service to their function as business representatives.[37] In this particular context, promoting the coordination of capitalism was also a strategy to consolidate their own position within a field of company owners who did not always welcome the suggestions to follow the collective guidelines of entrepreneurial associations. The coordination of capitalism, figures like Bücher and Brecht held, depended on the substitution of market forces through the organizing services they could provide to the business community. From their point of view, the ordo-liberal idea of establishing a sovereign state that watched over the free competition of market participants ran counter to the historical development of contemporary capitalism.

The need to adapt business strategies to new collective forms, Bücher, Brecht, and other business representatives argued, originated from structural changes of the capitalist economy that now threatened the individual producer, particularly in the aftermath of the First World War. In this perspective, the war had accelerated the trend toward mass production, which required plants and machinery of a size that individual entrepreneurs could no longer afford. A coordination of research and agreements on prices or production quantities was supposed to help to reduce costs and financial risks. Reducing costs through cooperation, this argument held, was an urgent question of economic survival in view of the American competition that could flood the European market with goods without having to deal with the conversion from war to peace production or reparations payments. In addition to these observations, coordination seemed all the more necessary given that the Treaty of Versailles had multiplied the number of national customs borders in Europe and thereby increased the difficulties to find large sales markets necessary to absorb mass-produced goods.[38]

[35] Mark Blyth, "Structures Do Not Come with an Instruction Sheet: Interests, Ideas and Progress in Political Science," *Perspectives on Politics* 1, no. 4 (2003): 695–706; Suzanne Berger, "Introduction," in *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*, ed. Suzanne Berger (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 1–26.

[36] Gerald D. Feldman, "Wirtschaftsverbände und Wirtschaftsmacht. Zur Entwicklung der Interessenverbände in der deutschen Stahl-, Eisen- und Maschinenindustrie," in *Vom Weltkrieg zur Weltwirtschaftskrise. Studien zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1914–1932*, ed. Gerald D. Feldman (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 131–60; Hans-Peter Ullmann, *Interessenverbände in Deutschland* (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1988), 133–44.

[37] Bähr and Kopper, *Industrie, Politik, Gesellschaft*, 55–56; Louis P. Lochner, *Die Mächtigen und der Tyrann. Die deutsche Industrie von Hitler bis Adenauer* (Darmstadt: Schneekluth, 1955), 83.

[38] Philipp Müller, *Zeit der Unterhändler. Koordinierter Kapitalismus in Deutschland und Frankreich zwischen 1920 und 1950* (Hamburg: Hamburger Edition, 2019), 56–58.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

In a 1927 article, Bücher explained that the capitalist economy was undergoing a structural transformation. In his eyes, contemporary economic and social progress depended on new methods of production that could only be financed if individual competition did not drive economic profits to a subsistence level. Therefore, new forms of cooperation and coordination had to replace the traditional outlook on individual market participants. "An entrepreneurial profit can only be achieved if a collective outlook becomes predominant in entrepreneurship, a collective outlook that is expressed in conventions, cartels and syndicates [....] Hindering cartels as such would impede progress."[39] When Bücher assumed the function of chairing the commission on the deconcentration of IG Farben in late 1948, he opposed Allied plans because they ran counter to his deepest convictions.

Given the expanding economic activity of the state since the nineteenth century—an even more tangible experience since the German armaments program in the 1930s and the Second World War—it should be no surprise that these considerations on the future of capitalism were immediately tied to a specific conception of statehood. This conception involved assumptions on the form of state sovereignty that informed the strategies of the FARDIP experts when they started their work as commission members. On the one hand, they considered the coordination of entrepreneurial action a task of national importance and presented it as a necessary contribution to the promotion of the nation-state. In this respect, the language and concepts acquired by business representatives who had originally been trained for state service and started their professional careers in public administration spilled over into their new function.[40] Spokesmen such as Bücher and Brecht argued that the cooperation of entrepreneurs was to complement government action by carrying out tasks aimed at the well-being of the national community. From their point of view, state sovereignty should be based on the idea that government agencies shared their public functions with nonstate actors by delegating the task of economic coordination to business representatives.[41]

Although such a division of economic policy tasks made the state dependent on economic forces in an important policy area, business representatives did not associate their vision with a weakening of the state, as economists such as Eucken would have done. Rather, they argued, sovereign economic governance was in danger of being weakened under the conditions of a democratic constitution when political parties and parliaments had the possibility to influence and decide key economic issues. Bücher, who did not reject the founding of new parties after 1945 on principle and even considered joining the Social Democratic Party (SPD), considered the new political parties' economic competence with great skepticism.[42] Especially in the face of the Allied plans he rejected, Bücher did not expect helpful suggestions from representatives of the newly emerging party politicians. "Since ... the parties only pursue ideology and carry out petty fights for positions of power, a reasonable counterproposal from the German side for the construction of a healthy economy cannot be achieved."[43] In his eyes, preparing the foundation of the West German economy depended

[39] Hermann Bücher, "Betrachtungen über die neuen industriellen Organisationen der Wirtschaft," in *Die Mitteldeutsche Industrie. Mitteilungsblatt des Verbandes Mitteldeutscher Industrieller*, April 15, 1927.

[40] When Bücher left his post as managing director of the Reich Association of German Industry to become a member of the board of AEG, he summarized his work by saying that he had "shown that it is possible to be a business representative vis-à-vis the state authorities and the rest of the economy without forgetting the interests of the whole of the nation." See *Geschäftliche Mitteilungen für die Mitglieder des Reichsverbandes der Deutschen Industrie* Nr. 9, 7. Jahrgang 1925 (April 9, 1925), 64.

[41] "For this reason I am of the opinion that the state must only take over the political leadership of the people, and that it must delegate as much of its tasks as possible to bodies of self-management.... If these management bodies, for their part, do not behave as the most naked representatives of interests, but rather try to find a balance between the special interests and the interests of the whole, then ... a body should automatically emerge from these representatives which is able to overlook the conditions and the duties and effects of economic activity in a much clearer way ... than a systematically ordered official apparatus can." See Hermann Bücher, "Grundlagen der Wirtschafts- und Handelspolitik," in *Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie* 25 (May 1925): 22.

[42] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A5099. Hermann Bücher, letter to Rudolf Wissel, March 4, 1947.

[43] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5098. Hermann Bücher, letter to Julius Meckel, February 2, 1947.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

on protecting professional economic coordination from the consequences of democracy. A viable industrial order could only be established if the strategies of party political actors did not infringe upon entrepreneurial agreements, Bücher argued.[44]

Like the demand for entrepreneurial coordination, in general, this political dimension had already been part of propositions to reform capitalism in the 1920s.[45] Business representatives such as Bücher and Brecht pointed out what they identified as defects of democracy, above all the influence of parliamentary politicians who based policy decisions on their interest in reelection rather than on economic necessities.[46] According to this understanding, coordinating entrepreneurial interests and endeavors was based on agreements that considered the capacities and opportunities of the companies and their clients. A majority vote in parliament could not legitimize any agreements resulting from these types of negotiations. Rather, agreements would prove themselves solely through the subsequent level of consumption, technological advances, and the profits of business. Bücher conceived it as a danger to make the outcome of economic agreements dependent on democratic decision-makers' approval or rejection, because economic effectiveness did not depend on the will of a majority of voters.[47]

When the Allies created the commission to split up IG Farben, ironically, they created conditions that corresponded almost ideally to the political ideas of business representatives such as Bücher and Brecht. The Allied ban on contacts with members of the Frankfurt Economic Council and subsequently of the first federal government ensured that democratically elected representatives could not exert any official influence on the work of the commission. The responsibility of business representatives for the commission's tasks enabled them to follow their convictions without having to fear the objections of parliaments. In their eyes, this was a necessary arrangement in order to protect the future success of entrepreneurial coordination as the basis of West Germany's economic order from social and political influences.

Obstructing Deconcentration in the Name of Sovereignty

The instructions of the Bipartite Control Office from August 5, 1948 contained detailed information about the expected dissolution of IG Farben in the form of preliminary lists of future independent units. According to the control officers, the IG Farben Dispersal Panel should be guided in their evaluations of those lists by "the principle of keeping the individual businesses as small as possible."[48] A German memorandum interpreting these instructions stated

[44] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A5083-2. Hermann Bücher, letter to Hans von Raumer, March 12, 1947.

[45] Hermann Bücher, "Diskussionsrede auf der Mitglieder-Versammlung des Reichsverbandes der Deutschen Industrie am 3. und 4. September 1926 in Dresden," in *Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie* 32 (September 1926): 70.

[46] "As long as the most important affairs of the state fail because of personal vanity and because of the position of the individual not before his God and before his fatherland, but before the [political] party, as long as this is the case, we cannot take any step forward economically. Everything that we want to consider and create in serious work is prevented by the irresponsibility of the party." See Hermann Bücher, „Grundlagen der Wirtschafts- und Handelspolitik," in *Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie* 25 (May 1925): 21.

[47] In their discussions on the structural changes of capitalism, business representatives of the 1920 were aware of the fact that these ideas were difficult to explain to the public. Still, members of the board of the Reich Association of German Industry like Clemens Lammers explained: "As a private industrialist, I, like Mr. Buecher, deny public control of cartels because ... it is exposed to all the dangers and fluctuations of ... politics. Private cartels should ... not be subject to the state or any other public body composed of politicians, scientists, workers' representatives, etc." Protokoll der Jahrestagung des Deutsch-Französischen Studienkomitees in Paris vom 12.-14. Juni 1931, 14. Politisches Archiv Auswärtiges Amt R 70540.

[48] Bayer-Archiv Leverkusen. IG Farben Entflechtung FARDIP C4/31.8. Anweisungen des Bipartite Control-Office an den Zweizonen-I.G.Farben Aufteilungsausschuss, August 5, 1948, 2.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

that the previous corporate complex was to be transformed into about seventy-five independent companies.[49]

The commission of German business representatives initiated a first measure to counteract these plans. Knowing that the Allies would not allow official contacts with German government agencies, Bücher suggested informing Hermann Pünder, the chairman of the Economic Council's board of directors, in private about the progress of the commission's work. This idea was facilitated by the fact that Pünder's Frankfurt office was located about 200 yards from the headquarters of FARDIP.[50] In the months that followed, the members of FARDIP received non-official assistance from the board of directors' secretariat and German employees in Allied service at the Bipartite Farben Control Office.[51]

Shortly after assuming their functions in January 1949, each member of the commission took over particular departments on tax issues, pension fund regulations, patent rights, or company balance sheets and organized working groups on individual plant complexes. Bücher headed the working group on the Hoechst and Leverkusen plants and was thus responsible for a central part of the organization of new companies. A large number of hired auditors and experts in chemistry and production technology started to work out criteria for the split-up, taking into account, among other things, the interdependence of production of individual plants. In order to gather relevant information, the commission prepared questionnaires for the various company sites and requested extant material from Allied agencies.[52]

After only a few months, FARDIP informed the Allies that it could not adhere to the timeline set in advance. One of the main reasons Bücher gave to Bipartite Control Office personnel was that the currency reform made it difficult to assess the balance sheets and that the figures needed for statements about the companies' economic viability were not yet available. In order to be able to examine the lists of plants handed over by the Allies, the commission had to wait for crucial additional data.[53]

Although this reasoning was based on economic arguments, the hidden intention was directed at larger political questions, which Bücher made clear when speaking with German industrialists. At first glance, the objections only delayed the original plan.[54] But their acceptance by the Bipartite Control Office enabled FARDIP to carry out more detailed investigations into the individual plants and to redefine the criteria for deconcentration. Bücher told Wilhelm Kalle, a former member of the board of directors of IG Farben, that "the resistance to the lists submitted to us containing the so-called 'Independent Units' has prevented the atomization of the IG from being carried out and that the other side has accepted to examine the individual objects."[55] As their work progressed, instead of adhering to Allied guidelines, the commission members declared the largest indivisible plant to be the benchmark for

[49] "Bico wants FARDIP to continue the previous work of IG-Farben-Control in the same spirit, in the spirit of Control Council Law No. 9, and imagines a deconcentration in about 75 plants of the Bizone." See Bemerkungen an den Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO Memo (48) vom 5.8.1948, August 25, 1948, 4. The literature on the subject mentions fifty independent units as the Allied target. See Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," 223.

[50] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung IG Farben C4/31.9. Hermann Bücher, An den Vorsitzenden des Verwaltungsrats des Vereinigten Wirtschaftsgebiets, February 9, 1949.

[51] See the correspondence between Hermann Bücher and W. Becker in the summer of 1949. Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5180.

[52] The individual responsibilities of the FARDIP members are summarized in a document titled "Distribution of Work Among the Members of the I.G. Farben Dispersal Panel," Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.14.

[53] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.15. Bücher's draft memorandum, May 24, 1949. See also Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Minutes of the 17th meeting of FARDIP on May 18–19, 1949.

[54] A similar strategy can be observed in the efforts of other industrial corporations to prevent deconcentration. See Clemens Reichel, *Vom Verbund zum Konzern. Die Metallgesellschaft AG 1945–1975* (Darmstadt: Hessisches Wirtschaftsarchiv 2008), 115.

[55] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5180. Hermann Bücher, letter to Wilhelm Kalle, January 10, 1950.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

further considerations. Only after having determined which plants could not be transformed into a group of smaller companies, the commission argued, could they reach "conclusions about the competitiveness of the companies among each other." Because their analysis eventually concluded that the Leverkusen plant could not be divided into smaller units, it became the central parameter to measure the size of the other future plants.[56] By the spring of 1950, it was already becoming apparent that the commission's final plan did not envision a large number of smaller companies succeeding IG Farben, but rather three large corporations: one in Leverkusen (Bayer), one in Frankfurt am Main (Hoechst), and one in Ludwigshafen (BASF). At the end of June, the commission drew up "basic outlines of an overall plan of deconcentration" that explained the deviation from the original Allied premises by pointing to arguments that represented Bücher's and Brecht's long-held convictions. In a world of increasing global competition, the authors of the document argued, reducing production costs was of cardinal importance. Under contemporary conditions, this could be achieved only through extensive coordination of forms of distribution, research and development capacities, and manufacturing capabilities. Therefore, only by adhering to the principle of large corporate enterprises could a viable chemical industry be maintained in West Germany.[57]

In many ways, these arguments came close to those that led to the original merger of German chemical companies that produced IG Farben in the 1920s.[58] FARDIP now explicitly referred to the past cooperation, claiming that a new breakup, if conducted too vigorously, would generate reckless entrepreneurial risks.[59] Ironically, at this time, it had become apparent that a number of the former IG Farben companies assessed this question differently. The German management of several plants presented their request to the commission to operate as independent firms in the future. For their part, they argued that they had demonstrated their capability of holding their own as independent players in the market before the IG Farben conglomerate was founded in 1924. But their explanations met with critical questions in which Bücher and Brecht pointed at the dependence on other plants, an explosion in research costs, and legal difficulties in cooperating with other producers.[60] In all probability, the commission members were convinced that their assessments were correct from an economic point of view. But this point of view had been formed as a result of a long career as business representatives in entrepreneurial associations and leading managers in cross-industry agreements. Commission members believed that individual entrepreneurs had to adopt a "collective outlook" and join forces; that coordination contributed to the national common good and should be protected from political interference. These ideas and suggestions of the FARDIP business representatives not only ran counter to Allied deconcentration plans and ordo-liberal concepts of a new market economy, but they also relied upon a conception of state sovereignty that excluded political forces from cardinal economic policy decisions.

In this respect, the commission members recognized an immediate threat to their work from plans for West German competition and cartel legislation. After the founding of the Federal Republic in May 1949, the Allies declared that parliament must rapidly adopt a cartel law as a prerequisite for allowing the German government to participate in issues of deconcentration. Ludwig Erhard, now Minister of Economics, commissioned the drafting of a bill that was influenced in important parts by the ordo-liberal concepts of Franz Böhm and Alexander Rüstow. The draft strictly prohibited cartels and also demanded the breakup of market-dominant enterprises. A state cartel agency was supposed to be able to intervene against agreements among entrepreneurs and take action against the concentration of

[56] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Minutes of the 57th meeting of FARDIP (April 27, 1950), 3–4.

[57] Bayer Archiv Leverkusen 4C/31.16. Grundlinien eines Gesamtplans zur Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG si.A. See also Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," 225.

[58] Plumpe, *Die I. G. Farbenindustrie AG*, 131–44.

[59] Grundlinien eines Gesamtplans zur Entflechtung der IG Farbenindustrie AG, 24.

[60] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Minutes of the 63rd meeting of FARDIP, July 6–7, 1950.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

economic power that stymied market competition.[61] Although the first draft quickly disappeared in a ministerial filing cabinet, the commission believed that the bill's intentions threatened to undermine their work. It is a remarkable sign of his self-conception that Hermann Bücher, as chairman, asked the legal department of the commission to prepare its own draft bill that should be submitted to the federal government. The guiding principle of this alternative proposal was that a future competition law should "only lay down the principles of decartelization and deconcentration," whereas "individual provisions, namely those that would only apply to the deconcentration of certain undertakings, should be reserved for later implementing regulations."[62]

Of course, the commission itself was responsible for preparing these regulations, making its proposal tantamount to a kind of self-authorization. In drawing up the bill, FARDIP members expressed their conviction that their expertise extended beyond specific economic issues to economic policy. They considered their experience as business representatives to be more legitimate than that of ministerial offices or parliamentary committees. On other occasions, FARDIP expressed its underlying self-conception in a similar form—for example, when the Act on Codetermination of Employees (Mitbestimmungsgesetz) was on the political agenda. Again, the members of FARDIP deplored the improper public debate on the issue and developed their own draft law.[63] While the manifold resistance from business circles delayed the Federal Republic's antitrust legislation for years,[64] the attitude of the commission members reveals an understanding contrary to the Allied conception of a sovereign Federal Republic, liberated from the influence of economic interests.

Still, FARDIP members did not represent a position that simply reflected the interest of particular business groups. Rather, they could count on a similar conception of democracy and statehood within the federal government. Leading figures including Hermann Pünder and the first German Chancellor Konrad Adenauer shared the opinion that a stable republican state had to be protected from the influence of "mass democracy." For this reason, in the early 1950s, committees, institutions, and connections outside parliament became an important part of political practice, not least in order to limit the influence of elections and party politics.[65] Whenever possible, Adenauer did not include members of his own parliamentary faction of the Christian Democratic Union (CDU) or the staff of Erhard's ministry in his decision-making on economic issues, preferring to rely on informal advisers from the business community. The board member of the Deutsche Bank, Hermann Josef Abs, who was one of these advisers, gave an account of how Adenauer consulted with "many experts on the economic side of the problems" before making a political decision.[66] Besides this team of consultants from the private sector, there was a so-called

[61] Peter Hüttenberger, "Wirtschaftsordnung und Interessenpolitik in der Kartellgesetzgebung der Bundesrepublik 1949–1957," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 24, no. 3 (1976): 287–307; Berghahn, *Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik*, 154–56; Nicholls, *Freedom with Responsibility*, 327–28.

[62] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Minutes of the 44th meeting of FARDIP December 21, 1949, 2. See also Bemerkungen zum gegenwärtigen Stand des Entwurfs eines deutschen Kartellgesetzes (Wettbewerbsgesetz), November 29, 1949. Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.9.

[63] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Minutes of the 52nd meeting of FARDIP, March 16, 1950, 1–3.

[64] For the subsequent negotiations among government, business federations, and parties, see Hüttenberger, "Wirtschaftsordnung und Interessenpolitik in der Kartellgesetzgebung der Bundesrepublik 1949–1957"; Gerd Hardach, "Wettbewerbspolitik in der Sozialen Marktwirtschaft," in *Das Bundeswirtschaftsministerium in der Ära der Sozialen Marktwirtschaft*, 191–264.

[65] For the establishment of the Federal Constitutional Court as a body to limit popular sovereignty, see Jan Werner Müller, *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe* (New Haven, CT: Yale University Press, 2011), 146–52. For the general fear to fall back into the traps of Weimar's democracy, see Sebastian Ullrich, *Der Weimar-Komplex. Das Scheitern der ersten deutschen Demokratie und die politische Kultur der frühen Bundesrepublik 1945–1959* (Göttingen: Wallstein Verlag, 2009).

[66] Hermann J. Abs, "Konrad Adenauer und die Wirtschaftspolitik der fünfziger Jahre," in *Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers*, ed. Dieter Blumenwitz (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt,

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

"small circle" consisting of various industry representatives such as the president of the Association of German Industry (BDI) Fritz Berg and other "economically experienced gentlemen" who advised the chancellor personally. As chairman of the decartelization commission, Hermann Bücher participated in these informal contacts with Adenauer and presented the first results of the commission's work to the chancellor in a personal meeting in November 1949. Subsequently, Bücher's suggestions exerted an important influence on the arguments and strategies of Adenauer's administration. According to Hermann Josef Abs, Adenauer based his decisions concerning the dissolution of IG Farben on the commission's reports: "Here, too, Adenauer informed himself in detail about the economic consequences of a reorganization and did not allow himself to be pressured into decisions in this important industrial field until he considered the economic consequences, thanks to consultations with interested interlocutors."[67]

The underlying perspective on state-business relationships of these contacts did not correspond with the American idea of a sovereign West German state. The realization of the American view not only ran into difficulties because of contrasting conceptions of sovereignty on the German side, but also, at the final stage of the IG Farben dissolution, because of growing disunity within the inter-allied commission on deconcentration and decartelization—particularly after French interests became part of the negotiations following the unification of the Western occupation zones as the Trizone. The French government prioritized preserving France's economic and security interests in West Germany over dismantling IG Farben.[68] French officials found it more promising to gain sustainable influence by controlling a powerful corporate enterprise like BASF that was tied to French business rather than allowing a large number of small companies without any practical impact on industrial policy.[69] For this reason, the French representative in the inter-allied commission flatly rejected strict regulations prohibiting entrepreneurial agreements.[70] In the further course of events, German and French authorities repeatedly consulted with one another and agreed on French minority shareholdings in return for French opposition to further American demands to spin-off individual companies.[71]

Conclusion

The cooperation between business representatives and the federal government contributed to the emergence of a West German chemical industry that did not have much in common with the original Allied plans for deconcentration. The size of each of the three corporate enterprises (Bayer, BASF, and Hoechst) was a far cry from the principle of the smallest possible unit set by the Bipartite Control Office.[72] Furthermore, the relationship between the three successors was based on a tacit division of labor. The respective production of nitrogen, plastic,

1976), 235. See Frank Bösch, *Die Adenauer-CDU. Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945–1949* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001), 250–67.

[67] Abs, "Konrad Adenauer und die Wirtschaftspolitik der fünfziger Jahre," 244.

[68] Sylvie Lefèvre, *Les Relations Economiques Franco-Allemandes de 1945 à 1955. De l'Occupation à la Cooperation* (Paris: Comité pour l'histoire économique et financière de la France, 1998), 168; Martial Libera, *Un Rêve de Puissance. La France et le Contrôle de l'Économie Allemande (1942–1949)* (Brussels: Peter Lang, 2012), 535.

[69] The responsible Secretary of State in the French Ministry of Economic Affairs declared: "Our goal vis-à-vis IG Farben is to establish a network of industrial and commercial relations between IG Farben and French industry in order to secure a lasting French influence in this area." See Jean Filippi, letter to unknown recipient, July 22, 1948. Archives du ministère des affaires étrangères. Affaires allemandes et autrichiennes (1950–1955), 234.

[70] Archives du ministère des affaires étrangères. Affaires allemandes et autrichiennes (1944–1949) 98. Compte rendu sommaire de la 15ème réunion du Groupe de déconcentration industrielle et de décartellisation à Francfort le 25.5.1950.

[71] Kreikamp, "Die Entflechtung der I.G. Farbenindustrie AG und die Gründung der Nachfolgegesellschaften," 237.

[72] Former members of the American Decartelization Branch expressed their deep frustration over this outcome and held the traditional relationships within the international business community responsible for sabotaging their efforts. Above all, see James Stewart Martin, *All Honorable Men* (Little Brown: Boston, 1950).

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

synthetic fiber, and paint chemicals could be carried out without competing for markets. The management boards remained in contact with one another and continued to make agreements, to which they referred in cases of conflict in the following years. According to Werner Abelshauser, the coordination among the three corporate enterprises formed the basis for "a unique form of market behavior," which "led the whole world to suspect that the trust's spin-offs would sooner or later rediscover their mutual interests and recultivate them."[73]

However, the result of IG Farben's deconcentration did not merely continue a German tradition of corporate capitalism. Certainly, the commission members' previous years as business representatives shaped their determination not to meet the expectations of the Allies. In this respect, their experience with the relationship between the economy and the state since the interwar period was central. Bücher and Brecht had begun their careers in business associations in the Weimar Republic and brought a specific perspective from that time to their work in the commission that informed their ideas on contemporary capitalism, democracy, and state sovereignty.

Nevertheless, the restructuring of IG Farben cannot be explained by the traditional mindsets of the German experts alone. The position of business representatives depended on both the interaction of the military government with the West German administration and their contrasting conceptions of sovereignty. The American military government wanted to establish a democratic state integrated into the Western economic system. The acceptance of a regime of international trade relations and global competition was tantamount to restricting the Federal Republic's external sovereignty, but at the same time it was intended to support the emergence of a democratic state with sovereign domestic decision-making power, liberated from the influence of economic forces. In order to ensure this development, the military government denied participation to political German actors and rejected any contact between the decartelization commission and the Frankfurt Economic Council. This strategy helped German business representatives to assume a position they would hardly have achieved without the Allied strategy. Only the exclusion of German government agencies turned the commission members into decisive figures who could shape the future structure of the West German chemical industry. Neither the West German government nor German business representatives were convinced of the Allied plans for deconcentration because they assumed that a sovereign German state could only be built on the basis of an industry that would promote exports. This required large corporate complexes such as Bayer, Hoechst, and BASF. At the same time, the delegation of structural decisions to business representatives meant that they were given a say in cardinal economic policy issues. This turned the Allied idea of a sovereign democratic state on its head in many respects and promoted a development of the early Federal Republic that was characterized by close extra-parliamentary contacts between the state administration and economic elites.

Although the deconcentration of IG Farben does not represent the political economy of the early Federal Republic in its entirety, it contains important elements of a characterization that is usually applied to the situation of the late twentieth century. Colin Crouch and Wolfgang Streeck have argued that the time following the oil price shock of the 1970s ushered in a period when extra-parliamentary relations between government and economic elites undermined the sovereignty of democratic statehood. In contrast to the time after the Second World War when, according to Streeck and Crouch, economic elites accepted a limitation of their influence on policy making, the end of the twentieth century witnessed the advent of "post-democracy" in which state authorities denied their capacity of autonomous actions arguing that they did not have the necessary entrepreneurial expertise to manage economic issues.[74] As I have shown, the circumstances under which state-business

[73] Werner Abelshauser, "BASF Since Its Refounding in 1952," in *German Industry and Global Enterprise: BASF: The History of a Company*, ed. Werner Abelshauser (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 455.

[74] Colin Crouch, *Post-Democracy* (Cambridge and Malden, MA: Polity Press, 2004), 42–44; Wolgang Streeck, *Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus* (Berlin: Suhrkamp, 2013), 51.

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

relationships contributed to the definition of state sovereignty in the years after the end of the Second World War were starkly different. Still, the early Federal Republic does not provide a counter-image of democratic sovereignty that can be juxtaposed against an entangled post-democratic state of the late twentieth century. Rather, the joint efforts of government agencies and business representatives to rebuild the postwar chemical industry followed the idea of a sovereign West German state that in some respects foreshadowed state-business relationships in the future.

Acknowledgments. I would like to thank the editors for their helpful comments and suggestions.

Cite this article: Müller P (2022). Sovereignty Trade-Offs between Politics and the Economy: The Deconcentration of IG Farben after 1945. *Central European History* **55**, 53–69. https://doi.org/10.1017/S000893892100176X

https://doi.org/10.1017/S000893892100176X Published online by Cambridge University Press

69 doi:10.1017/S000893892100176X

ARTIKEL

Soevereiniteitsafwegingen tussen politiek en economie: De deconcentratie van IG Farben na 1945

Philipp Müller

Hamburg Institute for Social Research, Hamburg, Duitsland E-mail: Philipp.Mueller@his-online.de

Abstract

De naoorlogse deconcentratie van IG Farben AG laat zien dat de geallieerde militaire regeringen en hun Duitse tegenhangers allesbehalve eensgezind waren over de omvang en vorm van de soevereiniteit die de Bondsrepubliek Duitsland zou moeten krijgen. Het Amerikaanse plan om het bedrijfsleven op te splitsen in een groot aantal individuele bedrijven was gericht op het vestigen van een democratische staat, onafhankelijk van de invloed van het binnenlandse bedrijfsleven. Daarentegen waren West-Duitse regeringsfunctionarissen en het bedrijfsleven ervan overtuigd dat de toekomstige soevereiniteit van de Bondsrepubliek afhing van het wereldwijde concurrentievermogen van grote industriële conglomeraten. Om de Amerikaanse deconcentratieplannen te dwarsbomen, ruilden ze de ene dimensie van soevereiniteit in tegen de andere. Vooraanstaande leden van de West-Duitse regering accepteerden het delegeren van de onderhandelingen over de toekomst van IG Farben aan vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, waardoor ze de binnenlandse soevereiniteit deelden, omdat de delegatie beloofde een krachtige Duitse chemische industrie te behouden die de handelsbalans van de toekomstige West-Duitse staat zou kunnen Deze ontwikkeling droeg bij aan het ontstaan van een federale republiek, gekenmerkt door de nauwe betrokkenheid van economische actoren bij de politieke besluitvorming. Het bevatte belangrijke elementen van een postdemocratische soevereiniteit, zoals die vaak wordt gebruikt om de ontwikkeling van de late twintigste eeuw te beschrijven.

Trefwoorden: deconcentratie; IG Farben; democratie; ingebed liberalisme; gecoördineerd kapitalisme

Op de Conferentie van Potsdam in augustus 1945 kwamen de geallieerde regeringen overeen dat “de Duitse economie gedecentraliseerd zou worden met als doel de huidige excessieve concentratie van economische macht, zoals die in het bijzonder wordt geïllustreerd door kartels, syndicaten, trusts en andere monopolistische regelingen, te elimineren.” [1] Een van hun belangrijkste doelen was de opsplitsing van de onderneming IG Farben AG. De geallieerden en de West-Duitse autoriteiten debatteerden vervolgens over de implementatie van de Potsdam-principes, wat aantoonde dat het project van economische deconcentratie en decartelisatie direct verband hield met fundamentele politieke kwesties. Toen het proces daadwerkelijk begon, beïnvloedden verschillende opvattingen over binnenlandse en externe soevereiniteit elkaar en gaven een specifieke dynamiek aan de ontbinding van grote industriële conglomeraten in West-Duitsland. Actoren aan beide kanten deden een beroep op uiteenlopende ideeën over een toekomstige soevereine West-Duitse staat toen ze probeerden hun plannen voor economische herstructurering in de praktijk te brengen. Terwijl de geallieerde pogingen om de West-Duitse chemische industrie te deconcentreren gebaseerd waren op het idee van een staat waarvan de soevereiniteit bestond uit zijn onafhankelijkheid van de invloed van grote economische bedrijven, achtten West-Duitse actoren het belangrijker om de staatssoevereiniteit te waarborgen op basis van wereldwijd concurrerende industriële producenten.

[1] Overeenkomst van Potsdam. Protocol van de Verhandeling, 1 augustus 1945, Artikel 12.

© De auteur(s), 2022. Gepubliceerd door Cambridge University Press namens de Central European History Society van de American Historical Association. Dit is een Open Access-artikel, verspreid onder de voorwaarden van de Creative Commons Naamsvermelding-licentie (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/). die onbeperkt hergebruik, distributie en reproductie in elk medium toestaat, op voorwaarde dat het originele werk op de juiste wijze wordt geciteerd.

. .

Door het concept van soevereiniteit te gebruiken, ontstaat een nieuw perspectief op de factoren die de ontwikkeling van de economie vormgeven.
de politieke economie van de vroege Bondsrepubliek Duitsland. Het onderstreept de recente
vraagt om een heroverweging van de gevestigde verhalen over de naoorlogse periode door meer aandacht te
besteden aan de conflicten over verschillende wegen om West-Duitsland weer op te bouwen.2 Een beslissende vraag in
Dit aspect was de transformatie van de Duitse economie en haar vermogen om een soevereine democratische
staat te ondersteunen. Terwijl de oorlogseconomie nog steeds zichtbare sporen naliet en de geallieerde
mogendheden controle zochten over de economische activiteiten in hun bezettingszones, vormden ze de staatszaken.
relaties kwamen in het algemeen in het middelpunt van de belangstelling te staan. In dit opzicht was de kwestie van de staatsautonomie
en soevereiniteit was van het grootste belang, maar ook vatbaar voor uiteenlopende interpretaties.

Volgens een dominante opvatting hebben Amerikaanse invloeden het opkomende Westen veranderd
De Duitse economische orde van eind jaren veertig en vijftig, een proces dat doorgaans wordt samengevat als
“Amerikanisering.” [3] De afgelopen twee decennia hebben historici het concept in twijfel getrokken
van ‘Amerikanisering’, niet in de laatste plaats omdat het in verband is gebracht met verschillende
verschijnselen – van consumptiecultuur tot markteconomie en industriële productiemethoden.4 Wetenschappers
die binnen het paradigma van de ‘Amerikanisering’ werken, hebben een progressieve convergentie van het Duitse
bedrijfsleven rond kapitalistische praktijken beschreven die verwant zijn aan de Amerikaanse
model. Aan de andere kant heeft de Varieties of Capitalism-benadering het idee van een
Amerikaans model dat zich na 1945 in de westerse wereld verspreidde door de aanhoudende verschillen tussen
nationale economische structuren te benadrukken. 5 Aanhangers van de varianten van het kapitalisme
benadering herformuleert Amerikanisering als een proces waarbij meerdere actoren betrokken zijn die selectief
hebben enkele Amerikaanse technologieën of managementmethoden overgenomen, maar deze aangepast
aan hun eigen behoeften en tradities.6

Door de nadruk te leggen op de betekenis van staatssoevereiniteit, vestigt dit artikel de aandacht op een sleutel
dimensie in deze discussie die weinig aandacht heeft gekregen. Het benadrukken van soevereiniteit
biedt een conceptuele basis die een schijnbare inconsistentie in het debat verheldert.
Wat de soevereiniteit van de West-Duitse staat betreft, leveren beide standpunten een paradoxaal beeld op
karakterisering. Voorstanders van de klassieke amerikaniseringstheorie benadrukken het belang van staatsactoren
voor de implementatie van een markteconomie in de vroege Bondsrepubliek.

---

[2] Karen Hagemann, Konrad H. Jarausch en Tobias Hof, “Inleiding: lasten en begin: wederopbouw van het oosten
en West-Duitsland na het nazisme,” Central European History 53, nr. 2 (2020): 275–93; Frank Biess en Astrid M. Eckert,
“Inleiding: Waarom hebben we nieuwe verhalen nodig voor de geschiedenis van de Bondsrepubliek?”, Centraal-Europese geschiedenis 52,
nr. 1 (2019): 1–18.

[3] Richard F. Kuisel, “Het einde van de Amerikanisering? Of een heruitvinding van een onderzoeksveld voor historici van Europa,”
Tijdschrift voor Moderne Geschiedenis 92, nee. 3 (2020): 602–34; Ariane Leendertz, “Zeitbögen, Neoliberalismus en das Ende des
Westens, oder. Wie kan de Duitse Geschichte des 20. Jahrhunderts schreiben?,” Vierteljahrshefte für
Zeitgeschichte 65, nr. 2 (2017): 191–217; Ralf Ahrens, “West-Duitse zakenwereld en Amerikaanse uitdagingen, 1945 tot
the Present”, in het Duits Zeitgeschichte. Konturen eines Forschungsfeldes, ed. Thomas Lindenberger/Martin Sabrow
(Göttingen: Wallstein Verlag, 2016), 172–92; Anselm Doering-Manteuffel, Wie westlich sind die Deutschen?
Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999); Filip
Gassert, "Amerikanismus, Antiamerikanismus, Amerikanisierung. Neue Literatur zur Sozial-, Wirtschafts- und
Kulturgeschichte des amerikanischen Einflusses in Deutschland und Europa,” Archiv für Sozialgeschichte 39 (1999):
531–61.

[4] Mary Nolan, “Het heroverwegen van transatlantische betrekkingen in de eerste decennia van de Koude Oorlog”, Duits Historisch Instituut
Washington Bulletin, supp. vol. 10 (2014): 19–38; Volker Berghahn, “Het debat over ‘Amerikanisering’ onder
Economische en culturele historici,” Koude Oorlogsgeschiedenis 10, nr. 1 (2010): 107–30.

[5] Peter A. Hall en David Soskice, Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage
(Oxford: Oxford University Press 2001).

[6] Volker Berghahn, “Zur Amerikanisierung der westdeutschen Wirtschaft,” in Vom Marshallplan zur EWG. Sterven
Eingliederung der Bundesrepublik Deutschland in die westliche Welt, uitg. Ludolf Herbst, Werner Bührer en Hanno
Sowade (München: Oldenbourg, 1990), 227–56; Marie-Laure Djelic, Exporteren van het Amerikaanse model: de naoorlogse
Transformatie van het Europese bedrijfsleven (Oxford: Oxford University Press, 2001); Mary Nolan, “Varieties of Capitalism
und Versionen der Amerikanisierung,” in Gibt es einen deutschen Kapitalismus? Tradition und globale Perspektiven der
sozialen Marktwirtschaft, uitg. Volker R. Berghahn en Sigurd Vitols (Frankfurt/Main en New York: Campus, 2006),
96–110; Harm G. Schröter, Amerikanisering van de Europese economie: een compact overzicht van de Amerikaanse economische invloed
in Europa sinds de jaren 1880 (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers 2005), 4–5.

Vanuit hun perspectief zorgde het West-Duitse bestuur voor de oprichting van een
een nieuwe economische orde naar Amerikaans voorbeeld. Hoewel de staat lijkt
soevereine autoriteit uitoefenen over de vorm en structuur van de binnenlandse economie, op het moment dat
Tegelijkertijd komt deze autoriteit voort uit de externe inmenging van de geallieerden in de nationale soevereiniteit. Het
alternatieve perspectief van een selectieve ontvangst van het Amerikaanse model
benadrukt het belang van niet-statelijke actoren, vooral uit het bedrijfsleven, die
waren in staat het beleid van de staatsautoriteiten te omzeilen of te herinterpreteren. Hoewel dit
beschrijving lijkt een verzwakking van de staatssoevereiniteit te impliceren, het lijkt de nationale
economische besluitvorming tegen externe Amerikaanse invloed. Hoewel in tegengestelde richting
Op beide manieren bevestigen beide perspectieven de versterking en verzwakking van de natiestaat.
autonomie en soevereiniteit tegelijk.

Deze puzzel kan worden opgelost door recente discussies over soevereiniteit op te nemen, die de nadruk leggen op de kneedbaarheid van het concept.[7] In het volgende begrijp ik het concept van soevereiniteit als een categorie die de strategieën en plannen van historische actoren bepaalde. In die zin is het niet Het is van belang of onderdelen van de staatssoevereiniteit daadwerkelijk worden gerealiseerd, maar eerder of Ze dienen als conceptuele aspiraties die plannen en strategieën sturen. De nadruk leggend op de rol van de acteur perspectief transformeert het concept van een soevereine staat die vrij is om zijn eigen binnenlandse beleid te voeren zonder onderworpen te zijn aan de controle van anderen in een regulerend idee in de De geesten van individuen. Volgens dit inzicht leiden de verschillende strategieën van actoren om hun aspiraties te volgen tot uiteenlopende interpretaties van soevereiniteit. Met name, afhankelijk van het doel, wegen ze interne en externe aspecten van soevereiniteit tegen elkaar af:
Het versterken van de binnenlandse soevereiniteit lijkt misschien alleen haalbaar als de externe soevereiniteit van de staat verzwakt en omgekeerd.[8] Deze afwegingen kunnen bijzonder aantrekkelijk worden wanneer tegengestelde ideeën over soevereiniteit botsen en strategieën produceren die in conflict zijn met elkaar een andere.

In het volgende betoog ik dat de geallieerde militaire regeringen en hun Duitse tegenhangers allesbehalve eensgezind waren over de omvang en de vorm van de soevereiniteit van de Bondsrepubliek.
Republiek zou moeten ontvangen toen de deconcentratie van de West-Duitse industrie op zijn hoogtepunt was inzet. West-Duitse regeringsfunctionarissen en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven werkten samen in om de geallieerde plannen te wijzigen en in sommige gevallen te ondermijnen.[9] Ik concentreer mij op de ontbinding van IG Farben om aan te tonen dat soevereiniteit een drijvende kracht was voor beide partijen om tegengestelde standpunten te volgen standpunten. Het Amerikaanse plan om de onderneming op te splitsen in een groot aantal individuele bedrijven was gericht op het vestigen van een democratische staat, onafhankelijk van de invloed van binnenlandse zaken. Daarentegen waren West-Duitse regeringsfunctionarissen en het bedrijfsleven ervan overtuigd dat de toekomstige soevereiniteit van de Bondsrepubliek afhing van de wereldwijde concurrentiekracht van grote industriële conglomeraten. Om de Amerikaanse Bij hun deconcentratieplannen ruilden ze de ene dimensie van soevereiniteit in voor de andere.
Vooraanstaande leden van de West-Duitse regering, zoals Hermann Pünder, accepteerden het delegeren van de onderhandelingen over de toekomst van IG Farben aan vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, waardoor ze de binnenlandse soevereiniteit deelden, omdat dit beloofde een machtige Duitse chemische fabriek te behouden. industrie die de handelsbalans van de toekomstige West-Duitse staat zou kunnen ondersteunen. vertegenwoordigers stemden in en gebruikten hun functie binnen het ontbindingsproces van IG

---

[7] Thomas J. Biersteker, “Staat, soevereiniteit en territorium”, in Handbook of International Relations, 2e druk, red. Walter Carlsnaes, Thomas Risse en Beth A. Simmons (Londen: Sage Publications, 2012), 245–72; Michael Zürn en Nicole Deitelhof, “Internationalisering en de staat. Soevereiniteit en de externe kant van de moderne staat”, in The Oxford Handboek van transformaties van de staat, red. Stephen Leibfried, Evelyne Huber, Matthew Lange, Frank Nullmeier en John D. Stephens (Oxford: Oxford University Press, 2015), 193–217.

[8] Stephen Krasner, Soevereiniteit. Georganiseerde hypocrisie (Princeton, NJ: Princeton University Press 1999), 20–22.

[9] Voor eerdere verslagen van het deconcentratieproces, zie Günther Schulz, “Die Entflechtungsmassnahmen und ihre wirtschaftliche Bedeutung,” in Kartelle und Kartellgesetzgebung in Praxis und Rechtsprechung vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart, uitg. Hans Pohl (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985), 201–28; Hans-Dieter Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en de Gründung der Nachfolgegesellschaften,” Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 25, nr. 2 (1977): 220–52.

. .

Farben om hun invloed op het overheidsbeleid uit te breiden. Ze werden benoemd tot economische experts van het IG Farben Dispersal Panel (FARDIP) en hielden vol dat het delen van de controle over de ontwikkeling van de West-Duitse economie met overheidsinstanties noodzakelijk was om de binnenlandse soevereiniteit van de staat te beschermen tegen de invloed van politieke partijen en het parlement.

In het volgende zal ik eerst de oriëntatie van de geallieerde deconcentratieplannen toelichten op het idee van soevereiniteit dat inherent was aan hun visie op ingebed liberalisme. Dit idee kwam grotendeels overeen met de ordoliberale concepten van prominente Duitse economen die adviseurs werden van het West-Duitse economische bestuur. Vervolgens beschrijf ik een alternatief idee van soevereiniteit onder Duitse vertegenwoordigers van het bedrijfsleven die de taak kregen plannen op te stellen voor de praktische deconcentratie van de West-Duitse chemische industrie. Tot slot zal ik laten zien hoe vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en hoge ambtenaren in het West-Duitse bestuur samenwerkten om de geallieerde deconcentratieplannen te ondermijnen. Deze ontwikkeling droeg bij aan het ontstaan van een Bondsrepubliek, gekenmerkt door de nauwe betrokkenheid van economische actoren bij de politieke besluitvorming. Enerzijds was deze constellatie gericht op het veiligstellen van de externe economische soevereiniteit van de staat. Anderzijds bevatte ze belangrijke elementen van een postdemocratische soevereiniteit op binnenlands vlak, die vaak wordt gebruikt om de ontwikkeling van de late twintigste eeuw te beschrijven.

Deconcentratie en staatssoevereiniteit in ingebed liberalisme

In wet nummer 9, aangenomen op 30 november 1945, nam de Geallieerde Controleraad de eigendommen van IG Farben in beslag en gaf opdracht tot de oprichting van een commissie die toezicht moest houden op de verspreiding van het conglomeraat en de beëindiging van kartelrelaties.
De geallieerden beschouwden het verpletteren van de macht van de grote industrie, zoals IG Farben of Vereinigte Stahlwerke, aanvankelijk als een beslissende maatregel om de Duitse capaciteiten voor toekomstige militaire agressie te beperken. Gezien de overtuiging dat de grootschalige industrie in het algemeen, en IG Farben in het bijzonder, de economische basis vormden voor de herbewapening en oorlogsvoering door de nazi's, leek ingrijpen in de nationale industriële structuur de enige veelbelovende manier om de toekomstige vrede in Europa veilig te stellen. Maar in de daaropvolgende jaren leek het belangrijker om de onmiddellijke economische moeilijkheden het hoofd te bieden dan concrete stappen te zetten in de richting van economische herstructurering. Tegelijkertijd verhinderden de groeiende spanningen tussen de geallieerden en meningsverschillen binnen de Amerikaanse militaire regering over de fundamentele richting van de toekomstige economische orde in Duitsland een snelle actie.10

Uiteindelijk steunden de Amerikaanse overheid en het bedrijfsleven grotendeels een economisch herstelplan, geïnspireerd door de Amerikaanse antitrustwetgeving en de plannen voor een nieuwe internationale orde na de oorlog.11 De Antitrust Division van het Amerikaanse ministerie van Justitie onder de regering-Roosevelt had in de jaren dertig al onderzoek gedaan naar de marktposities van en relaties tussen Duitse en Amerikaanse bedrijven. Een van hun belangrijkste doelwitten werd IG Farben vanwege zijn dominante positie in verschillende sectoren van de chemische industrie, waaronder de productie van ammoniak en synthetische brandstoffen. Vanuit dit oogpunt belichaamde IG Farben de slechte versie van het kapitalisme: zijn economische macht toonde de gevaren van monopolies, kartels en bedrijfsconglomeraten aan als deze zich zonder interventie ontwikkelden.
Tijdens de naoorlogse jaren verloren voorstanders van het radicaal breken van vertrouwen veel van hun invloed, maar leidende Amerikaanse functionarissen, en met name de militaire gouverneur van de Amerikaanse

[10] Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en de Gründung der Nachfolgegesellschaften”, 220–52; Diethelm Prowe, ‘Economische democratie in het Duitsland na de Tweede Wereldoorlog: corporatistische crisisrespons 1945–1948’, Tijdschrift voor Moderne Geschiedenis 57, nee. 3 (1985): 451–82; Werner Plumpe, Vom Plan zum Markt. Wirtschaftsverwaltung und Unternehmerverbände in der britischen Zone (Düsseldorf: Schwann, 1987).

[11] Lisa Murach-Brand, Antitrust auf Deutsch. De stroom van de Amerikaanse Alliierten auf das Gesetz is ontstaan Wettbewerbsbeschränkungen (GWB) nach 1945 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2004).

bezettingszone, Lucius D. Clay, drong aan op de creatie van een “vrije ondernemingseconomie” in
West-Duitsland is gebaseerd op concurrentie.12 Dit concept van een markteconomie, bevrijd
van beperkende praktijken zoals kartels, was nauw verbonden met de oprichting van een soevereine
een democratische staat aan de ene kant en een nieuw internationaal economisch regime aan de andere kant.

Vertegenwoordigers van de afdeling Economie van het Bureau voor Militair Bestuur van de Verenigde Staten
Staten (OMGUS) hoopten dat hervormingen in lijn met de Amerikaanse antitrusttraditie zouden
moderniseren niet alleen de economische structuren, maar ook het West-Duitse politieke systeem. Gegeven
een dreigend conflict met de Sovjet-Unie zag de regering-Truman de wederopbouw van de
De Duitse economie als onderdeel van het vormgeven van een toekomstige bondgenoot rond de westerse economische en politieke
principes. Daarom zijn de maatregelen van het Europese Herstelprogramma om de kolen- en
staalindustrieën van het Ruhrgebied en andere industriële takken boden een instrument om
een democratische staat in lijn met de Verenigde Staten.13 Vanuit dit perspectief heeft het vrije ondernemerschap
bijgedragen aan de schepping van een pluralistische samenleving en de politieke vertegenwoordiging ervan in een
parlementaire democratie. De adjunct-directeur van de deconcentratieafdeling van OMGUS,
Charles Dilley geloofde dat een voorwaarde voor het vestigen van een liberale democratie was:
de dominantie van monopolies en kartels op de Duitse markt vervangen door bedrijven
met elkaar concurreren. De onafhankelijkheid van een democratische regering en de vrije
De ontwikkeling van haar burgers kon volgens hem alleen gegarandeerd worden als de onheilspellende invloed van
economische macht werd in toom gehouden.14

Deze visie op de industriële structuur van West-Duitsland was gebaseerd op een concept van de staat
die de dimensies van externe en interne soevereiniteit op een bijzondere manier afwogen. De specifieke visie op hun
relatie kwam voort uit de verwerping van orthodox-liberale ideeën ten gunste van
een ‘ingebed liberalisme’, ondersteund door de monetaire overeenkomsten van Bretton Woods.15 In
In tegenstelling tot een liberaal vrijhandelsregime was het naoorlogse liberalisme afhankelijk van een evenwicht tussen
internationaal economisch multilateralisme en het creëren van een politieke en economische omgeving die de binnenlandse
stabiliteit van de deelnemende staten waarborgt. In dit model zouden regeringen de verantwoordelijkheid voor de sociale
zekerheid in eigen land moeten kunnen dragen en beheren.
internationale economische transacties in samenwerking met anderen om negatieve binnenlandse gevolgen te voorkomen.
Met andere woorden, de externe soevereiniteit van de individuele staat
werd beperkt door het te onderwerpen aan de regels van een multilaterale handelsgemeenschap volgens
naar Amerikaanse principes.16 Maar het beperken van de externe discretionaire bevoegdheid van de staat door middel
van zijn integratie in een internationale economische orde mocht niet voorrang krijgen boven de
interne taken van de staat. Zoals economen zoals Ragnar Nurkse benadrukten, zou het naoorlogse economische
multilateralisme gebaseerd moeten zijn op binnenlands staatsinterventionisme. In dit beeld,
Het beperken van de externe economische soevereiniteit ging gepaard met het opbouwen van de binnenlandse
soevereiniteit van een democratische staat.17

---

[12] Djelic, Exporteren van het Amerikaanse model, 104–05; Raymond G. Stokes, Verdeel en bloei: de erfgenamen van IG Farben onder
Allied Authority, 1945–1951 (Berkeley: University of California Press, 1988), 42–45; Volker Berghahn, Unternehmer en
Politik in der Bundesrepublik (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1985), 88-92.

[13] Melvyn P. Leffler, “De opkomst van een Amerikaanse grand strategy, 1945–1952,” The Cambridge History of the Cold
Oorlog, deel 1, Origins, red. Melvyn P. Leffler en Odd Arne Westad (Cambridge: Cambridge University Press, 2010): 67–89;
Ludolf Herbst, Option für den Westen. Vom Marshall-Plan bis zum deutsch-französischen Vertrag (München: Deutscher
Taschenbuch Verlag 1989): 44–48.

[14] Het deconcentratieprogramma, zo legde Dilley uit, zou moeten helpen bij het tot stand brengen van ‘een samenleving van vrij ondernemerschap in
Duitsland … [omdat] … een duurzame politieke democratie onmogelijk is, tenzij deze gepaard gaat met economische vrijheid.” Zie
Charles Dilley, Doelstellingen van het decartelisatieprogramma, november 1947. Geciteerd in Djelic, Exporting the American
Model, 163.

[15] John Gerard Ruggie, “Internationale regimes, transacties en verandering: ingebed liberalisme in de naoorlogse
Economische orde,” Internationale Organisatie 36, nr. 2 (1982): 379–415.

[16] In dit opzicht betoogde de voormalige assistent-procureur-generaal van het ministerie van Justitie, Thurman Arnold:
dat het negentiende-eeuwse begrip van soevereiniteit niet langer in de weg zou staan van de behoeften van de twintigste eeuw. Zie Thurman Arnold,
"The Preservation of Competition", in The Future of Democratic Capitalism.
(Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1950), 1–14.

[17] Ruggie, “Internationale regimes, transacties en verandering”, 393–96.

. .

Op basis van deze uitgangspunten was OMGUS begin 1948 ervan overtuigd dat een
Een blijvende nieuwe vorm van de West-Duitse economische orde was alleen mogelijk als de Duitsers
bij het proces betrokken. Op het eerste gezicht lijkt het erop dat de oprichting van de Tweede
Economische Raad van de verenigde Amerikaanse en Britse bezettingszones (Bizone) in maart
1948 was in dit opzicht cruciaal. Onderzoek heeft de nieuwe directeur economische zaken geprezen
en later kanselier Ludwig Erhard, met de steun aan Amerikaanse ideeën en de implementatie van de
concept van verzekerde economische concurrentie. In dit perspectief is het overdragen van verantwoordelijkheden
aan Duitse acteurs wordt gecast als de Amerikaanse coöptatie van broeders in geest, vooral omdat
van Erhards affiniteit met de ordo-liberale concepten van de Freiburgse school.[18] Voor hedendaagse
aanhangers van het ordo-liberalisme zoals Walter Eucken, Franz Böhm en Alfred Müller-Armack,
de bestaande vormen van economische monopoliemacht waren het kernprobleem dat verhinderde
de opkomst van een functionerende markteconomie. Het opzetten van een nieuwe economische structuur.
gebaseerd op concurrentie, zo verklaarden de leidende ordo-liberale figuren, was afhankelijk van de machtsvermindering
van dominante economische spelers door de staat door middel van een effectief anti-monopoliebeleid.[19]

Bij nadere beschouwing blijkt echter de invloed van ordoliberale concepten op de politieke
De economie van de vroege Bondsrepubliek in het algemeen en het proces van industriële deconcentratie in het
bijzonder moeten opnieuw worden beoordeeld.[20] Zelfs als men de interne ambivalenties buiten beschouwing laat,
tussen de leden van de groep en hun toenemende afwijking van een strikte concurrentielijn
beleid, geen van Erhards adviseurs kreeg een relevante positie toen de herstructurering van de
De Duitse industrie kwam eindelijk op gang. Hoewel Erhard erin slaagde een intellectuele
denktank van ordo-liberalen dicht bij de Frankfurter Economische Raad, zijn pogingen om inspraak te krijgen
In de geallieerde plannen voor industriële hervorming bleven de plannen grotendeels vruchteloos. Erhard klaagde
herhaaldelijk dat Amerikaanse en Britse functionarissen zijn eisen om de...
Duitse overheid bij het voorbereiden van het deconcentratie- en decartelisatieproces.
Verschillende officiële verzoeken van de Frankfurter Economische Raad werden niet goedgekeurd.[21] In
September 1948, toen de Amerikaanse en Britse militaire regering concrete plannen bespraken
plannen, betoogde Erhard tevergeefs dat "zonder de beslissende betrokkenheid van een bizonale centrale
agentschap bij de implementatie van decartelisatie en deconcentratie, de wederopbouw van
"De economie van de Verenigde Economische Ruimte volgens democratische principes kan niet worden
gegarandeerd."[22] De plannen voor de splitsing van de IG Farben-fabrieken vormden geen uitzondering op de uitsluiting van
de West-Duitse regering. Toen Hermann Pünder, voorzitter van de Economische Raad,
stelde voor om een officiële link te leggen tussen het IG Farben Dispersal Panel (FARDIP) en
Duitse overheidsinstanties stuitte hij op categorische tegenstand van de geallieerden.[23] Een grafiek
uit de zomer van 1948 weerspiegelde de perceptie van de West-Duitse regering van deze situatie
door de individuele industriële takken op te sommen die getroffen zijn door de geallieerde deconcentratieplannen onder
de kop "Duitse economie buiten Duitse invloed."[24]

---

[18] Djelic, Exporting the American Model, 107-111; Anthony J. Nicholls, Vrijheid met verantwoordelijkheid. De sociale markt Economie in het Duits 1918-1963 (Oxford: Clarendon Press 1994), 206–33.

[19] Ralf Ptak, Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft. Stationen des Neoliberalismus in Deutschland (Opladen: Leske + Budrich, 2004), 174–81.

[20] Abelshauser en Kopper benadrukken de langzame en aarzelende toenadering van de West-Duitse partijen tot ordo-liberale suggesties in de naoorlogse jaren. Werner Abelshauser en Christopher Kopper, "Ordnungspolitik der sicht-baren Hand," in Das Bundeswirtschaftsministerium in der Ära der Sozialen Marktwirtschaft. Der Deutsche Weg in die Wirtschaftspolitik, uitg. Werner Abelshauser (Berlijn en Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2016), 25–26.

[21] Antrag des Ausschussen voor Wirtschaft. Betr. Dekartellisierung, Frankfurt/Main 27 april 1948 (Drucksache Nr. 285), in Wirtschaftsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets. Drucksachen 1948, 506–07. Zie ook Berghahn, Unternehmer und Politik in der Bundesrepublik, 105.

[22] Ludwig Erhard, brief aan Hermann Pünder, 9 september 1948, in Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Duitsland 1945–1949, vol. 4, uitg. Hans-Dieter Kreikamp en Bernd Steger (München en Wenen: Oldenbourg, 1983), 768, referentie 9. Duitse citaten zijn overgenomen in de Engelse vertaling. Alle vertalingen zijn van mijzelf.

[23] Documentnr. 90 (32. Direktorialsitzung in Frankfurt, 5 oktober 1948), in Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1949, vol. 4, 839.

[24] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.8. Bemerkungen en de Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO Memo (48) vom 5.8.1948, 25 augustus 1948, 7.

Zowel de Duitse opmars als de afwijzing door de geallieerde autoriteiten moeten worden gezien tegen de achtergrond van de achtergrond van de gedeelde overtuiging dat de reorganisatie van IG Farben een nauw verwant probleem was verbonden met de economische en politieke vorm van de toekomstige Bondsrepubliek. De Amerikaanse De militaire regering wilde ervoor zorgen dat de strijdige politieke belangen aan Duitse zijde niet zouden worden verstoord. zich niet bemoeien met hun plannen om een West-Duitse democratische staat te vestigen, open voor multilaterale handelsrelaties op een wereldmarkt. Daarom presenteerden ze in hun officiële aankondigingen de splitsing van IG Farben als een puur economische en technische aangelegenheid. Ze weigerden omvatten actoren die banden hadden met West-Duitse politieke instellingen en alleen de samenwerking accepteerden van Duitse vertegenwoordigers van het bedrijfsleven die de economische expertise meebrachten die nodig was om een van de grootste wereldwijde ondernemingen omvormen tot kleinere eenheden. De Bipartite Het Farben Control Office, verantwoordelijk voor het toezicht op het proces, verwierp zelfs het idee om een vertegenwoordiger van de Duitse Economische Raad informeerde over het lopende project op de op grond van het feit dat “er geen officiële banden tussen de twee instanties mogen bestaan.” [25]

Deze richtlijn gaf een dynamiek aan de verdere ontwikkeling die ik later nog nader zal toelichten. in de volgende paragrafen. Als reactie op de deconcentratieplannen hebben de Duitse regering en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven werkten met elkaar samen en vertrouwden op een concept van soevereiniteit dat in tegenspraak was met de ideeën van de geallieerden. Wanneer men voor de keuze stond om het plan van de Of ze nu een militair regime nastreefden of hun eigen overtuigingen volgden, Duitse functionarissen waren bereid om van regering te wisselen verschillende aspecten van soevereiniteit. Zij geloofden dat de externe soevereiniteit van het Westen De Duitse staat moest worden ondersteund door het behoud van grote industriële complexen. Om die reden waren ze bereid concessies te doen met betrekking tot de binnenlandse soevereiniteit. van de staat ten gunste van gezamenlijke staats- en bedrijfscontrole. Het West-Duitse bestuur baseerde zich op vertegenwoordigers van het bedrijfsleven om te onderhandelen over de planning van de deconcentratie van IG Farben de geallieerden, waardoor een belangrijk beleidsterrein aan economische actoren werd gedelegeerd. Deze strategie werd gesteund door leden van het bedrijfsleven, niet alleen omdat ze evenveel steun hadden overtuigd van de noodzaak van een concurrerende exportindustrie, maar ook omdat ze begrepen hun inspanningen om de belangrijkste economische zaken te beschermen tegen de invloed van het parlement. politiek. Vanwege hun positie als economische experts in het deconcentratieproces, deden ze dat geen enkele verantwoordelijkheid verschuldigd aan gekozen politieke instellingen. Aangedreven door tegengestelde geallieerde standpunten, De gezamenlijke inspanningen van staatsfunctionarissen en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven versterkten een concept van soevereiniteit dat belangrijke elementen van de geallieerde plannen op zijn kop zette. Hoewel dit concept en de praktische impact ervan was het resultaat van naoorlogse conflicten over verschillende opvattingen over de Hoewel het een West-Duitse staat was, had het ook diepere historische wortels in het interbellum.

Gedeelde verantwoordelijkheden: staatssoevereiniteit in gecoördineerd kapitalisme

De Economische Raad van de Bizone hechtte groot belang aan de ontmanteling van de IG Conglomeraat Farben, zoals we kunnen zien uit de interne discussies over mogelijke onderhandelingen met de geallieerden voordat de commissie van economische experts werd ingesteld. Herhaaldelijk geconfronteerd met een negatieve houding ten opzichte van de deelname van Duitse overheidsinstanties, De raad overwoog of er publiekelijk geprotesteerd zou worden tegen de geallieerde plannen. 26 Uiteindelijk bleek het echter veelbelovender om invloed uit te oefenen op de geallieerde selectie van Duitse bedrijfsvertegenwoordigers die lid zouden worden van het IG Farben Dispersal Panel. Als gevolg hiervan De leiding van de Economische Raad in Frankfurt en de raad van bestuur van IG Farben hebben intensief gesproken over mogelijke commissieleden voordat ze suggesties deden aan de Bipartiete IG Farben Control Office.27 Verre van zichzelf te zien als louter economische experts,

---

[25] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung IG Farben C4/31.8. Nota over de eerste gezamenlijke vergadering van FARDIP-BIFCO. 3 februari 1949, 8.

[26] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.8. Bemerkungen en de Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO-Memo vom 5.8.1948, 25 augustus 1948.

[27] Document nr. 81 (27. Direktorialsitzung in Frankfurt, 30 augustus 1948), in Akten zur Vorgeschichte der Bundesrepublik Deutschland 1945–1949, vol. 4, 767-68.

. .

De leden waren zich zeer bewust van de politieke dimensie van hun taak. Op Amerikaans verzoek, Hermann Bücher, voormalig hoofd van de Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft AG (AEG), een van 's werelds grootste ondernemingen voor elektrische apparatuur, werd voorzitter van de commissie.28 Bücher begreep duidelijk de nationale betekenis van de poging om deconcentreren IG Farben, opmerkend dat “FARDIP, als een Duitse instantie, de taak heeft om te adviseren, het aanbevelen en deelnemen aan de implementatie van een maatregel die een beslissende impact zal hebben op de toekomstige Duitse economie.” [29]

Bücher had al sinds de jaren twintig relaties met IG Farben. Hij had niet alleen een goede vriend van de oprichter en voorzitter van de raad van bestuur van IG Farben, Carl Bosch (1874–1940), maar vertegenwoordigde ook IG Farben in de raad van advies van de Reichsverband der Deutschen Industrie (Reichsverband der Deutschen Industrie) tot de transformatie in 1933.30 De overige zes leden van FARDIP hadden een soortgelijke achtergrond: Oskar Löhr was adjunct-directeur van de IG Farben-fabriek in Leverkusen. Als een van hen van de oprichters en voorzitter van Braunkohle-Benzin AG, Gustav Brecht had nauwe banden met IG Farben opgebouwd vanwege de productie van synthetische brandstof.31 Deze persoonlijke ervaringen hebben hun houding ten opzichte van de taak beïnvloed en hebben hen niet aangemoedigd hun bereidheid om de economische macht van het conglomeraat te breken. In zijn correspondentie met Duitse vertrouwelingen verklaarde Bücher openlijk dat hij de nominatie als hoofd van de commissie om geallieerde plannen tegen te gaan, had aanvaard: "Ik heb immers besloten om over dit kantoor ter nagedachtenis aan mijn vriend Carl Bosch. U zult begrijpen dat ik, voor mijn deel, ik ben bereid alles te doen wat ik kan om te voorkomen dat wat hij heeft opgebouwd instort uit elkaar.” [32]

De redenen waarom de deelnemende vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zich verzetten tegen de geallieerde plannen, ging echter dieper dan persoonlijke banden met IG Farben en zijn management. Commissieleden zoals Bücher en Brecht waren ervan overtuigd dat de ontwikkeling van het moderne kapitalisme pleitte voor gecoördineerde structuren in plaats van een vrijemarkteconomie. De oorsprong hiervan Het geloof lag in de periode vóór de Eerste Wereldoorlog, maar was gevormd tijdens het interbellum. periode en herwon invloed na 1945.33

Sinds het einde van de negentiende eeuw hebben de leiders van bedrijfsverenigingen hun stem laten horen eisen voor een uitgebreidere coördinatie van bedrijven en economische takken in plaats van dan te vertrouwen op marktkrachten. In zekere zin zou dit geen verrassing moeten zijn, gezien het feit dat zij als woordvoerders ideeën moesten verspreiden over de behoeften van het kapitalisme vanuit een ondernemersperspectief.34 Toch is hun visie op een gecoördineerde toekomst van het kapitalisme economie was geen vanzelfsprekende uitdrukking van bestaande meningen binnen het bedrijf eigenaren. Economische belangen komen niet met een instructieblad voor hun implementatie. In plaats daarvan komen ze naar voren in overeenstemming met de vormen en strategieën van

---

[28] Eerdere verslagen hebben ten onrechte aangenomen dat de voorzitter van FARDIP Gustav Brecht was. Zie Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en de Gründung der Nachfolgegesellschaften,” 224; Sebastian Brünger, Geschichte en Gewinn. Der Umgang deutscher Konzerne mit ihrer NS-Vergangenheit (Göttingen: Wallstein 2017), 99.

[29] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.9. Hermann Bücher, een bipartiet controlebureau, 14 december 1949.

[30] Johannes Bähr en Christopher Kopper, Industrie, Politik, Gesellschaft. Der BDI en de seine Vorgänger 1919–1990 (Göttingen: Wallstein 2019), 72.

[31] Stokes, Divide and Prosper, 157.

[32] Firmenarchiv AEG-Telefunken 1.2.060 A 5180. Hermann Bücher, brief aan Eysten Berg, 3 april 1950.

[33] Over de chemische industrie in de vooroorlogse periode, zie Gottfried Plumpe, Die IG Farbenindustrie AG. Wirtschaft, Technik und Politik 1904–1945 (Berlijn: Duncker & Humblot, 1990), 40–57; Heinrich Hartmann, Organisatie und Geschäft. Unternehmensorganisaties in Frankreich en Deutschland 1890–1914 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010), 288–89.

[34] Er bestaat geen algemene studie over ondernemende functionarissen in Duitstalige landen. Voor de Fransen context, zie Patrick Fridenson, ‘Inleiding’, in Les Permanents Patronaux. Elementen voor de geschiedenis van de organisatie du Patronat en France Dans la Première Moitié du XXe Siècle, uitg. Olivier Dard en Gilles Richard (Metz: Centre de recherche geschiedenis en beschaving van de Universiteit van Metz, 2005), 5–23; Danièle Fraboulet, ‘Les Permanents Patronaux’, in Dictionnaire Historique des Patrons Français, uitg. Jean-Claude Daumas (Parijs: Flammarion, 2010), 1077–82.

hun articulatie.35 Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven produceerden ideeën voor de coördinatie van het kapitalisme in gelijke tred met hun groeiende professionaliteit.

Na de Eerste Wereldoorlog nam het aantal ondernemersverenigingen op nationaal en internationaal niveau aanzienlijk toe om een duurzamere vertegenwoordiging van de belangen tegenover de nieuwe democratische regering en de Europese en mondiale
reorganisatie van de marktverhoudingen.36 Onder deze omstandigheden zullen de voorzitters, managers en managers directeuren en secretarissen-generaal van bedrijfsverenigingen werden belangrijke aanhangers van de coördinatie van het kapitalisme, omdat dit overeenkwam met hun meest fundamentele taak: zij waren verantwoordelijk voor het vormen van een coherent front van bedrijfseigenaren om de het gewicht van hun eisen in het openbaar en tegenover overheidsinstanties. Verklarend dat economisch individualisme was het economische principe van het verleden, terwijl het bundelen van krachten was de toekomst van het kapitalisme, weerspiegelde hun functie om ondernemers en managers te verenigen van productie en handel op de schaal van de nationale economie. Het is geen toeval dat in deze respect, dat zowel Hermann Bücher als Gustav Brecht belangrijke posities bekleedden als woordvoerders van bedrijfsverenigingen tijdens de vroege stadia van hun carrière in de jaren twintig. Bücher was de voormalige directeur van de Reichsverband der Deutschen Industrie (Reichsverband der Deutschen Industrie); Brecht de directeur van het Reich Vereniging van de kolenindustrie (Reichskohlenverband). Destijds had geen van beide een persoonlijke geregistreerd als ondernemer, omdat ze van de staatsdienst naar hun functie waren overgestapt als vertegenwoordigers van het bedrijfsleven.37 In deze specifieke context was het bevorderen van de coördinatie van het kapitalisme ook een strategie om hun eigen positie te consolideren binnen een veld van bedrijfseigenaren die niet altijd de suggesties verwelkomden om de collectieve richtlijnen van het bedrijfsleven te volgen. ondernemersverenigingen. De coördinatie van het kapitalisme, figuren als Bücher en Brecht stelde dat het afhankelijk was van de vervanging van marktkrachten door de organiserende diensten Ze konden het bedrijfsleven voorzien. Vanuit hun standpunt bekeken, de ordo-liberalen Het idee om een soevereine staat op te richten die toezicht zou houden op de vrije concurrentie van marktdeelnemers, stond haaks op de historische ontwikkeling van het hedendaagse kapitalisme.

De noodzaak om bedrijfsstrategieën aan te passen aan nieuwe collectieve vormen, Bücher, Brecht en anderen Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven betoogden dat de economische crisis voortkwam uit structurele veranderingen in de kapitalistische economie die nu de individuele producent bedreigden, vooral in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog. Vanuit dit perspectief had de oorlog de trend naar massaproductie versneld, waarvoor fabrieken en machines nodig waren van een omvang die individuele ondernemers niet konden bekostigen. niet meer kunnen betalen. Een coördinatie van onderzoek en afspraken over prijzen of productiehoeveelheden moest helpen de kosten en financiële risico's te verminderen. Kostenverlaging door samenwerking, zo stelde dit argument, was een dringende kwestie van economisch overleven gezien de Amerikaanse concurrentie die de Europese markt met goederen zou kunnen overspoelen zonder om de omschakeling van oorlogs- naar vredesproductie of herstelbetalingen te regelen. Naast deze observaties leek coördinatie des te noodzakelijker gezien het feit dat het Verdrag van Versailles had het aantal nationale douanegrenzen in Europa vermenigvuldigd en daardoor de moeilijkheden om grote afzetmarkten te vinden die nodig zijn om massaal geproduceerde producten te absorberen, zijn toegenomen goederen.38

---

35 Mark Blyth, “Structuren worden niet geleverd met een instructieblad: belangen, ideeën en vooruitgang in de politieke Wetenschap,” Perspectives on Politics 1, nr. 4 (2003): 695–706; Suzanne Berger, “Inleiding,” in Organizing Interests in West-Europa: Pluralisme, Corporatisme en de Transformatie van de Politiek, red. Suzanne Berger (Cambridge: Cambridge Universitair Persbureau, 1981), 1–26.

36 Gerald D. Feldman, "Wirtschaftsverbände und Wirtschaftsmacht. Zur Entwicklung der Interessenverbände in der deutschen Stahl-, Eisen- und Maschinenindustrie,” in Vom Weltkrieg zur Weltwirtschaftskrise. Studien zur deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte 1914–1932, uitg. Gerald D. Feldman (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 131–60; Hans-Peter Ullmann, Interessenverbände in Deutschland (Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1988), 133–44.

37 Bähr en Kopper, Industrie, Politik, Gesellschaft, 55–56; Louis P. Lochner, Die Mächtigen en der Tyrann. Die Duits Industrie von Hitler bis Adenauer (Darmstadt: Schneekluth, 1955), 83.

38 Philipp Müller, Zeit der Unterhändler. Koordinierter Kapitalismus in Deutschland en Frankreich zwischen 1920 en 1950 (Hamburg: Hamburgereditie, 2019), 56–58.

In een artikel uit 1927 legde Bücher uit dat de kapitalistische economie een structurele transformatie onderging. In zijn ogen was de hedendaagse economische en sociale vooruitgang afhankelijk van nieuwe productiemethoden die alleen gefinancierd konden worden als er sprake was van individuele concurrentie economische winsten niet naar een bestaansminimum drijven. Daarom zijn er nieuwe vormen van samenwerking nodig. en coördinatie moest de traditionele blik op individuele marktdeelnemers vervangen.
"Een ondernemerswinst kan alleen worden behaald als een collectieve visie de boventoon voert in het ondernemerschap een collectieve visie die tot uiting komt in conventies, kartels en syndicaten [….] Het belemmeren van kartels als zodanig zou de vooruitgang belemmeren." [39] Toen Bücher aannam de functie van voorzitter van de commissie voor de deconcentratie van IG Farben eind 1948, verzette zich tegen de plannen van de geallieerden omdat deze in strijd waren met zijn diepste overtuigingen.

Gezien de groeiende economische activiteit van de staat sinds de negentiende eeuw – een nog grotere meer tastbare ervaring sinds het Duitse bewapeningsprogramma in de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog Wereldoorlog – het mag geen verrassing zijn dat deze overwegingen over de toekomst van het kapitalisme waren direct verbonden met een specifiek concept van staatssoevereiniteit. Dit concept omvatte veronderstellingen over de vorm van staatssoevereiniteit die de strategieën van de FARDIP hebben beïnvloed experts toen zij hun werk als commissieleden begonnen. Enerzijds beschouwden zij de coördinatie van ondernemersacties als een taak van nationaal belang en presenteerden zij deze aan als een noodzakelijke bijdrage aan de bevordering van de natiestaat. In dit opzicht is de taal en concepten die zijn verworven door vertegenwoordigers van het bedrijfsleven die oorspronkelijk waren opgeleid voor de staat dienst en begonnen hun professionele carrière in het openbaar bestuur, wat overliep in hun nieuwe functie.40 Woordvoerders als Bücher en Brecht betoogden dat de samenwerking van ondernemers het overheidsoptreden moest aanvullen door taken uit te voeren die gericht waren op het welzijn van de burgers. van de nationale gemeenschap. Vanuit hun standpunt zou de staatssoevereiniteit gebaseerd moeten zijn op de idee dat overheidsinstanties hun publieke functies deelden met niet-statelijke actoren door de taak van economische coördinatie te delegeren aan vertegenwoordigers van het bedrijfsleven.41

Hoewel een dergelijke verdeling van de taken van het economisch beleid de staat afhankelijk maakte van economische krachten op een belangrijk beleidsterrein, vertegenwoordigers van het bedrijfsleven hebben hun visie niet gekoppeld met een verzwakking van de staat, zoals economen als Eucken zouden hebben gedaan. In plaats daarvan, Zij betoogden dat het soevereine economische bestuur gevaar liep te worden verzwakt onder de voorwaarden van een democratische grondwet, waarin politieke partijen en parlementen de mogelijkheid hadden om belangrijke economische kwesties te beïnvloeden en te beslissen. Bücher, die de oprichtingswet niet verwierp, van nieuwe partijen na 1945 op principiële gronden en overwoog zelfs zich aan te sluiten bij de sociaaldemocratische Partij (SPD), beschouwde de economische competentie van de nieuwe politieke partijen met grote scepsis.42 Vooral in het licht van de geallieerde plannen die hij verwierp, verwachtte Bücher geen behulpzame suggesties van vertegenwoordigers van de nieuwe partijpolitici. "Aangezien banden slechts ideologie nastreven ⋯ de par- en kleine gevechten om machtsposities voeren, is een redelijke een tegenvoorstel van Duitse zijde voor de opbouw van een gezonde economie kan niet worden bereikt." [43] In zijn ogen hing de voorbereiding van de basis van de West-Duitse economie af

---

[39] Hermann Bücher, "Betrachtungen über die neuen industriellen Organisationen der Wirtschaft," in Die Mitteldeutsche Industrie. Mitteilungsblatt des Verbandes Mitteldeutscher Industrieller, 15 april 1927.

[40] Toen Bücher zijn functie als directeur van de Reichsverband der Deutschen Industrie neerlegde om lid te worden van de raad van bestuur van AEG, vatte hij zijn werk samen door te zeggen dat hij had "aangetoond dat het mogelijk is om een bedrijf te zijn representatief zijn ten opzichte van de staatsautoriteiten en de rest van de economie, zonder de belangen van de heel de natie." Zie Geschäftliche Mitteilungen für die Mitglieder des Reichsverbandes der Deutschen Industrie Nr. 9, 7. Jahrgang 1925 (9 april 1925), 64.

[41] "Om deze reden ben ik van mening dat de staat alleen de politieke leiding van het volk moet overnemen, en dat zij zoveel mogelijk van haar taken moet delegeren aan organen van zelfbestuur…. Als deze bestuursorganen zich van hun kant niet gedragen als de meest openlijke vertegenwoordigers van belangen, maar eerder proberen een evenwicht te vinden tussen de speciale belangen en de belangen van het geheel, dan zou er automatisch een lichaam moeten ontstaan deze vertegenwoordigers die in staat zijn de voorwaarden, de plichten en de effecten van de economische activiteit in het oog te houden een veel duidelijker manier … dan een systematisch geordend officieel apparaat kan." Zie Hermann Bücher, "Grundlagen der Wirtschafts- und Handelspolitik," in Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie 25 (mei 1925): 22.

[42] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A5099. Hermann Bücher, brief aan Rudolf Wissel, 4 maart 1947.

[43] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5098. Hermann Bücher, brief aan Julius Meckel, 2 februari 1947.

over het beschermen van professionele economische coördinatie tegen de gevolgen van democratie. Een Een levensvatbare industriële orde kon alleen worden gevestigd als de strategieën van partijpolitieke actoren Bücher betoogde dat er geen inbreuk werd gemaakt op ondernemersovereenkomsten.44

Net als de vraag naar ondernemerscoördinatie in het algemeen, had deze politieke dimensie maakte al deel uit van voorstellen om het kapitalisme in de jaren twintig te hervormen.45 Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zoals Bücher en Brecht wezen op wat zij als gebreken van de democratie identificeerden, vooral de invloed van parlementaire politici die hun beleidsbeslissingen baseerden op hun belang in herverkiezing in plaats van in economische noodzaak.46 Volgens dit begrip was de coördinatie van ondernemersbelangen en -inspanningen gebaseerd op overeenkomsten die rekening gehouden met de capaciteiten en kansen van de bedrijven en hun klanten. Een meerderheid Een stemming in het parlement kon geen enkele overeenkomst legitimeren die voortkwam uit dit soort onderhandelingen. Overeenkomsten zouden zich alleen bewijzen via het daaropvolgende niveau van consumptie, technologische vooruitgang en de winst van het bedrijfsleven. Bücher bedacht het als een gevaar om de uitkomst van economische overeenkomsten afhankelijk te maken van de goedkeuring of afwijzing door democratische besluitvormers, omdat de economische effectiviteit niet afhankelijk is van de wil van een meerderheid van de kiezers.47

Toen de geallieerden de commissie oprichtten om IG Farben op te splitsen, creëerden ze ironisch genoeg omstandigheden die bijna ideaal overeenkwamen met de politieke ideeën van vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zoals Bücher en Brecht. Het geallieerde verbod op contacten met leden van de Frankfurter

De Economische Raad en later de eerste federale regering zorgden ervoor dat democratisch gekozen vertegenwoordigers geen officiële invloed konden uitoefenen op het werk van de commissie. De verantwoordelijkheid van vertegenwoordigers van het bedrijfsleven voor de taken van de commissie stelde hen in staat hun overtuigingen te volgen zonder bang te hoeven zijn voor bezwaren van parlementen. In hun ogen was dit een noodzakelijke regeling om het toekomstige succes te beschermen. van ondernemerscoördinatie als basis van de economische orde van West-Duitsland vanuit sociaal oogpunt en politieke invloeden.

Het belemmeren van deconcentratie in naam van soevereiniteit

De instructies van het Bipartiete Controlebureau van 5 augustus 1948 bevatten gedetailleerde informatie over de verwachte ontbinding van IG Farben in de vorm van voorlopige lijsten van toekomstige onafhankelijke eenheden. Volgens de controlefunctionarissen zou het IG Farben Dispersal Panel moeten zijn bij hun evaluaties van die lijsten laten zij zich leiden door 'het principe om de individuele bedrijven zo klein mogelijk te houden'. [48] Een Duits memorandum waarin deze instructies worden uitgelegd, vermeldde:

---

[44] Firmenarchief AEG Telefunken 1.2.060 A5083-2. Hermann Bücher, brief aan Hans von Raumer, 12 maart 1947.

[45] Hermann Bücher, "Discussionsrede auf der Mitglieder-Versammlung des Reichsverbandes der Deutschen Industrie ben 3 en 4 september 1926 in Dresden," in Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie 32 (september 1926): 70.

[46] "Zolang de belangrijkste zaken van de staat mislukken door persoonlijke ijdelheid en door de positie van het individu niet voor zijn God en voor zijn vaderland, maar voor de [politieke] partij, zolang dit de In dat geval kunnen we economisch geen enkele stap vooruit zetten. Alles wat we serieus willen overwegen en creëren, werk wordt verhinderd door de onverantwoordelijkheid van de partij." Zie Hermann Bücher, „Grundlagen der Wirtschafts- und Handelspolitik," in Veröffentlichungen des Reichsverbandes der Deutschen Industrie 25 (mei 1925): 21.

[47] In hun discussies over de structurele veranderingen van het kapitalisme waren vertegenwoordigers van het bedrijfsleven in de jaren twintig zich bewust van het feit dat deze ideeën moeilijk aan het publiek uit te leggen waren. Toch waren de bestuursleden van de Reichsverband van de Duitse industrie, zoals Clemens Lammers uitlegde: "Als particuliere industrieel ontken ik, net als de heer Buecher, de publieke opinie controle over kartels, omdat deze blootgesteld zijn aan alle gevaren en schommelingen van de politiek. Private kartels zouden niet … onderworpen moeten zijn aan de staat of een ander publiek orgaan bestaande uit politici, wetenschappers, werknemersvertegenwoordigers, enz." Protokoll der Jahrestagung des Deutsch-Französischen Studienkomitees in Parijs van 12 tot 14 juni 1931. Politische Archiv Auswärtiges Amt R 70540.

[48] Bayer-Archiv Leverkusen. IG Farben Entflechtung FARDIP C4/31.8. Anweisungen des Bipartiete Controledienst an den Zweizonen-IGFarben Aufteilungsausschuss, 5 augustus 1948, 2.

dat het vorige bedrijfscomplex zou worden omgevormd tot ongeveer vijfenzeventig onafhankelijke bedrijven.[49]

De commissie van Duitse bedrijfsvertegenwoordigers nam een eerste maatregel om deze plannen tegen te gaan. Wetende dat de geallieerden geen officiële contacten met Duitse overheidsinstanties zouden toestaan, stelde Bücher voor om Hermann Pünder, de voorzitter van de
De raad van bestuur van de Economische Raad sprak in besloten kring over de voortgang van het werk van de commissie. werk. Dit idee werd mogelijk gemaakt door het feit dat het kantoor van Pünder in Frankfurt gevestigd was ongeveer 200 meter van het hoofdkwartier van FARDIP.[50] In de maanden die volgden, ontvingen de leden van FARDIP niet-officiële assistentie van het secretariaat van de raad van bestuur en Duitse werknemers in geallieerde dienst bij het Bipartite Farben Control Office.[51]

Kort nadat ze in januari 1949 hun functie hadden aanvaard, nam specifieke afdelingen over op het gebied van belastingzaken, pensioenfondsregelgeving, octrooirechten of bedrijfsbalansen en organiseerde werkgroepen over individuele fabriekscomplexen. Boeken leidde de werkgroep in de fabrieken Hoechst en Leverkusen en was daarmee verantwoordelijk voor een centraal onderdeel van de organisatie van nieuwe bedrijven. Een groot aantal ingehuurde accountants en experts op het gebied van chemie en productietechnologie zijn begonnen met het uitwerken van criteria voor de opsplitsing, waarbij onder meer rekening wordt gehouden met de onderlinge afhankelijkheid van de productie van individuele planten. Om relevante informatie te verzamelen, heeft de commissie vragenlijsten opgesteld. voor de verschillende bedrijfslocaties en vroeg bestaand materiaal op bij geallieerde instanties.[52]

Na slechts enkele maanden liet FARDIP de geallieerden weten dat het zich niet aan de vooraf vastgestelde tijdlijn kon houden. Een van de belangrijkste redenen die Bücher aan het personeel van het Bipartite Control Office gaf, was dat de valutahervorming het moeilijk maakte om de balansen te beoordelen en dat de
De cijfers die nodig waren voor uitspraken over de economische levensvatbaarheid van de bedrijven waren nog niet beschikbaar. Om de lijsten van door de geallieerden overgedragen centrales te kunnen inzien, moest de commissie wachten op cruciale aanvullende gegevens.[53]

Hoewel deze redenering gebaseerd was op economische argumenten, was de verborgen bedoeling gericht op grotere politieke kwesties, wat Bücher duidelijk maakte tijdens een gesprek met de Duitsers industriëlen. Op het eerste gezicht vertraagden de bezwaren het oorspronkelijke plan slechts. 54 Maar de acceptatie ervan door het Bipartiete Controlebureau stelde FARDIP in staat om gedetailleerder onderzoek uit te voeren. in de individuele planten en om de criteria voor deconcentratie opnieuw te definiëren. Bücher vertelde Wilhelm Kalle, voormalig lid van de raad van bestuur van IG Farben, zei dat “het verzet aan de aan ons voorgelegde lijsten met de zogenaamde 'Onafhankelijke Eenheden' heeft verhinderd dat atomisering van de IG wordt uitgevoerd en dat de andere partij heeft ingestemd met het onderzoeken de individuele objecten.” [55] Naarmate hun werk vorderde, hielden ze zich niet aan de richtlijnen van de geallieerden, de commissieleden verklaarden de grootste ondeelbare plant tot maatstaf voor

---

[49] “Bico wil dat FARDIP het eerdere werk van IG-Farben-Control in dezelfde geest voortzet, in de geest van Controleraadwet nr. 9, en voorziet in een deconcentratie in ongeveer 75 fabrieken van de Bizone.” Zie Opmerkingen an den Verwaltungsrat des Vereinigten Wirtschaftsgebiets zum BICO Memo (48) vom 5.8.1948, 25 augustus 1948, 4. De literatuur over dit onderwerp noemt vijftig onafhankelijke eenheden als geallieerd doelwit. Zie Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en de Gründung der Nachfolgegesellschaften,” 223.

[50] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung IG Farben C4/31.9. Hermann Bücher, An den Vorsitzenden des Verwaltungsrats des Vereinigten Wirtschaftsgebiets, 9 februari 1949.

[51] Zie de correspondentie tussen Hermann Bücher en W. Becker in de zomer van 1949. Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5180.

[52] De individuele verantwoordelijkheden van de FARDIP-leden worden samengevat in een document met de titel ‘Distributie van Werkzaamheden onder de leden van het IG Farben Dispersal Panel,” Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.14.

[53] Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.15. Bücher's ontwerpmemorandum, 24 mei 1949. Zie ook Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Notulen van de 17e vergadering van FARDIP op 2 mei 18–19, 1949.

[54] Een vergelijkbare strategie is te zien in de pogingen van andere industriële ondernemingen om deconcentratie te voorkomen. Zie Clemens Reichel, Vom Verbund zum Konzern. Die Metallgesellschaft AG 1945-1975 (Darmstadt: Hessisches Wirtschaftsarchiv 2008), 115.

[55] Firmenarchiv AEG Telefunken 1.2.060 A 5180. Hermann Bücher, brief aan Wilhelm Kalle, 10 januari 1950.

verdere overwegingen. Pas nadat vastgesteld was welke planten niet getransformeerd konden worden
De commissie betoogde dat ze, door ze in een groep kleinere bedrijven te verdelen, tot ‘conclusies’ konden komen
over de concurrentiekracht van de bedrijven onderling.” Omdat hun analyse uiteindelijk tot de conclusie kwam dat de fabriek
in Leverkusen niet in kleinere eenheden kon worden opgedeeld, werd het
de centrale parameter om de grootte van de andere toekomstige planten te meten.56 In het voorjaar van 1950 was het
Het werd al duidelijk dat het uiteindelijke plan van de commissie niet voorzag in een groot aantal kleinere bedrijven die IG
Farben zouden opvolgen, maar in drie grote ondernemingen: één in
Leverkusen (Bayer), één in Frankfurt am Main (Hoechst) en één in Ludwigshafen (BASF).
Eind juni stelde de commissie ‘basislijnen op voor een algeheel deconcentratieplan’, waarin de afwijking van de oorspronkelijke
geallieerde uitgangspunten werd toegelicht door te wijzen op argumenten
die de lang gekoesterde overtuigingen van Bücher en Brecht vertegenwoordigde. In een wereld van toenemende globalisering
De auteurs van het document betoogden dat het verlagen van de productiekosten van cruciaal belang was voor de concurrentie.
belang. Onder de huidige omstandigheden zou dit alleen bereikt kunnen worden door uitgebreide
coördinatie van distributievormen, onderzoeks- en ontwikkelingscapaciteiten en productie
mogelijkheden. Daarom zou alleen door vast te houden aan het principe van grote ondernemingen een
levensvatbare chemische industrie in West-Duitsland behouden blijven.57

In veel opzichten kwamen deze argumenten dicht in de buurt van die welke tot de oorspronkelijke fusie van
Duitse chemische bedrijven die in de jaren twintig IG Farben produceerden.58 FARDIP staat nu expliciet
verwees naar de samenwerking in het verleden en beweerde dat een nieuwe breuk, als deze te voortvarend wordt uitgevoerd,
zou leiden tot roekeloze ondernemersrisico's.59 Ironisch genoeg werd het op dat moment duidelijk dat een aantal van de
voormalige IG Farben-bedrijven deze vraag anders beoordeelden. De
Het Duitse management van verschillende centrales heeft bij de commissie een verzoek ingediend om de centrales te exploiteren.
als onafhankelijke bedrijven in de toekomst. Zij betoogden van hun kant dat ze hadden aangetoond
hun vermogen om zich staande te houden als onafhankelijke spelers op de markt voor de IG
Het conglomeraat Farben werd in 1924 opgericht. Maar hun verklaringen werden met kritische vragen beantwoord
waarin Bücher en Brecht wezen op de afhankelijkheid van andere planten, een explosie in
onderzoekskosten en juridische moeilijkheden bij de samenwerking met andere producenten.60 Naar alle waarschijnlijkheid,
De commissieleden waren ervan overtuigd dat hun inschattingen vanuit economisch oogpunt correct
waren. Maar dit standpunt was gevormd als resultaat van een lange carrière als
vertegenwoordigers van het bedrijfsleven in ondernemersverenigingen en leidinggevende managers in sectoroverschrijdende
overeenkomsten. Commissieleden waren van mening dat individuele ondernemers
een ‘collectief standpunt’ aannemen en de krachten bundelen; die coördinatie heeft bijgedragen aan de nationale
algemeen belang en moeten beschermd worden tegen politieke inmenging. Deze ideeën en suggesties van de
vertegenwoordigers van het FARDIP-bedrijfsleven stonden niet alleen haaks op de deconcentratie van de geallieerden.
plannen en ordoliberale concepten van een nieuwe markteconomie, maar ze baseerden zich ook op een concept van
staatssoevereiniteit dat politieke krachten uitsloot van fundamentele economische beleidsbeslissingen.

In dit opzicht onderkenden de commissieleden een onmiddellijke bedreiging voor hun werk.
van plannen voor de West-Duitse concurrentie- en kartelwetgeving. Na de oprichting van de
In mei 1949 verklaarden de geallieerden dat het parlement snel een kartel moest aannemen
wet als voorwaarde voor deelname van de Duitse regering aan deconcentratievraagstukken. Ludwig Erhard, nu minister van
Economie, gaf opdracht tot het opstellen van een wetsvoorstel
die in belangrijke delen werd beïnvloed door de ordo-liberale concepten van Franz Böhm en
Alexander Rüstow. Het ontwerp verbood kartels strikt en eiste ook de opheffing van
marktdominante ondernemingen. Een staatskartelagentschap zou moeten kunnen ingrijpen.
tegen afspraken tussen ondernemers en optreden tegen de concentratie van

---

[56] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Notulen van de 57e vergadering van FARDIP (27 april 2014). 1950), 3–4.

[57] Bayer Archief Leverkusen 4C/31.16. Grundlinien zijn gezamenlijke plannen voor de onderneming van IG Farbenindustrie AG si.A. Zie ook Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en die Gründung der Nachfolgegesellschaften,” 225.

[58] Plumpe, Die IG Farbenindustrie AG, 131–44.

[59] Grundlinien eines Gesamtplannen voor Entflechtung der IG Farbenindustrie AG, 24.

[60] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Notulen van de 63e vergadering van FARDIP, 6-7 juli 1950.

economische macht die de marktconcurrentie belemmerde.61 Hoewel het eerste ontwerp snel verdween in een ministerieel archief, geloofde de commissie dat de bedoelingen van het wetsvoorstel dreigde hun werk te ondermijnen. Het is een opmerkelijk teken van zijn zelfbeeld dat Hermann Bücher, als voorzitter, heeft de juridische afdeling van de commissie gevraagd om een een eigen wetsontwerp dat bij de federale overheid moet worden ingediend. Het leidende principe van dit alternatieve voorstel was dat een toekomstige mededingingswet 'alleen de principes van decartelisatie en deconcentratie," terwijl "individuele bepalingen, namelijk die welke alleen van toepassing zouden zijn op de deconcentratie van bepaalde ondernemingen, zouden moeten worden Gereserveerd voor latere uitvoeringsregelingen." [62]

Uiteraard was de commissie zelf verantwoordelijk voor het opstellen van deze regelgeving, haar voorstel komt neer op een soort zelfautorisatie. Bij het opstellen van het wetsvoorstel heeft FARDIP De leden gaven uiting aan hun overtuiging dat hun expertise verder reikte dan specifieke economische kwesties en zich ook uitstrekte tot economisch beleid. Zij beschouwden hun ervaring als vertegenwoordigers van het bedrijfsleven als legitiemer dan die van ministeriële bureaus of parlementaire commissies.
Bij andere gelegenheden gaf FARDIP uitdrukking aan zijn onderliggende zelfconcept in een soortgelijke vorm, namelijk bijvoorbeeld toen de Wet op de Medezeggenschap van Werknemers (Mitbestimmungsgesetz) werd op de politieke agenda. Opnieuw betreurden de leden van FARDIP het oneigenlijke publieke debat. over de kwestie en ontwikkelden hun eigen wetsontwerp.63 Terwijl de veelvuldige weerstand van zakenkringen hebben de antitrustwetgeving van de Bondsrepubliek jarenlang uitgesteld,64 de houding van de commissieleden onthult een begrip dat in strijd is met de geallieerde opvatting van een soevereine Bondsrepubliek, bevrijd van de invloed van economische belangen.

Toch vertegenwoordigden de leden van FARDIP geen standpunt dat simpelweg de belangen van bepaalde bedrijfsgroepen. In plaats daarvan konden ze rekenen op een vergelijkbaar concept van democratie en staatssoevereiniteit binnen de federale overheid. Leidende figuren, waaronder Hermann Pünder en de eerste Duitse bondskanselier Konrad Adenauer deelde de mening dat een stabiele republikeinse staat beschermd moest worden tegen de invloed van de 'massademocratie'. Om deze reden begin jaren vijftig werden commissies, instellingen en connecties buiten het parlement een belangrijk onderdeel van de politieke praktijk, niet in de laatste plaats om de invloed van verkiezingen te beperken en partijpolitiek.65 Waar mogelijk nam Adenauer geen leden van zijn eigen fractie van de Christlich Demokratische Union (CDU) of het personeel van Erhards ministerie bij zijn besluitvorming over economische kwesties, waarbij hij er de voorkeur aan gaf te vertrouwen op informele adviseurs uit het bedrijfsleven. Het bestuurslid van de Deutsche Bank, Hermann Josef Abs, een van deze adviseurs, gaf een verslag van hoe Adenauer overleg pleegde met "veel deskundigen op het economische vlak van de problemen" voordat hij een politieke beslissing nam. beslissing.66 Naast dit team van adviseurs uit de particuliere sector was er een zogenaamde

---

[61] Peter Hüttenberger, "Wirtschaftsordnung und Interessenpolitik in der Kartellgesetzgebung der Bundesrepublik 1949–1957," Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 24, nr. 3 (1976): 287–307; Berghahn, Unternehmer und Politik in der Bondsrepubliek, 154–56; Nicholls, Vrijheid met verantwoordelijkheid, 327–28.

[62] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Notulen van de 44e vergadering van FARDIP 21 december 2014. 1949, 2. Zie ook Bemerkungen zum gegenwärtigen Stand des Entwurfs eines deutschen Kartellgesetzes (Wettbewerbsgesetz), 29 november 1949. Bayer Archiv Leverkusen. IG Entflechtung FARDIP C4/31.9.

[63] Bayer Archiv Leverkusen. Entflechtung FARDIP C4/31.10. Notulen van de 52e vergadering van FARDIP, 16 maart, 1950, 1–3.

[64] Voor de daaropvolgende onderhandelingen tussen de overheid, de bedrijfsfederaties en de partijen, zie Hüttenberger, "Wirtschaftsordnung und Interessenpolitik in der Kartellgesetzgebung der Bundesrepublik 1949–1957"; Gerd Hardach, "Wettbewerbspolitik in der Sozialen Marktwirtschaft," in Das Bundeswirtschaftsministerium in der Ära der Sozialen Marktwirtschaft, 191–264.

[65] Voor de oprichting van het Federale Constitutionele Hof als orgaan ter beperking van de volkssoevereiniteit, zie Jan Werner Müller, Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe (New Haven, CT: Yale University Press, 2011), 146–52. Voor de algemene angst om terug te vallen in de valkuilen van de Weimar-democratie, zie Sebastian Ullrich, Der Weimar-Komplex. Het Scheitern van de eerste Duitse democratie en de politieke cultuur van de frühen Bundesrepublik 1945-1959 (Göttingen: Wallstein Verlag, 2009).

[66] Hermann J. Abs, "Konrad Adenauer und die Wirtschaftspolitik der fünfziger Jahre," in Konrad Adenauer und seine Zeit. Politik und Persönlichkeit des ersten Bundeskanzlers, uitg. Dieter Blumenwitz (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt,

“kleine kring” bestaande uit verschillende vertegenwoordigers van de industrie, zoals de president van de Vereniging van de Duitse Industrie (BDI) Fritz Berg en andere "economisch ervaren heren" die de bondskanselier persoonlijk adviseerden. Als voorzitter van de dekartelvorming
In opdracht van Hermann Bücher namen zij deel aan deze informele contacten met Adenauer
en presenteerde de eerste resultaten van het werk van de commissie aan de kanselier in een persoonlijk gesprek vergadering in november 1949. Vervolgens oefenden de suggesties van Bücher een belangrijke invloed uit invloed op de argumenten en strategieën van Adenauers regering. Volgens
Hermann Josef Abs, Adenauer baseerde zijn beslissingen met betrekking tot de ontbinding van IG Farben over de rapporten van de commissie: “Ook hier heeft Adenauer zich uitvoerig geïnformeerd over de economische gevolgen van een reorganisatie en liet zich niet uit het veld slaan onder druk gezet om beslissingen te nemen in dit belangrijke industriële veld totdat hij de economische gevolgen, dankzij overleg met belanghebbende gesprekspartners.” [67]

Het onderliggende perspectief op de staats-zakelijke relaties van deze contacten kwam niet overeen met het Amerikaanse idee van een soevereine West-Duitse staat. De realisatie van de
Het Amerikaanse standpunt stuitte niet alleen op moeilijkheden vanwege de contrasterende opvattingen over soevereiniteit aan Duitse zijde, maar ook, in de laatste fase van de ontbinding van IG Farben, omdat van groeiende verdeeldheid binnen de intergeallieerde commissie voor deconcentratie en decartelisatie – vooral nadat Franse belangen onderdeel werden van de onderhandelingen na de vereniging van de westelijke bezettingszones als de Trizone. De Franse regering gaf prioriteit aan
het behoud van de economische en veiligheidsbelangen van Frankrijk in West-Duitsland door de ontmanteling van de IG Farben.68 Franse functionarissen vonden het veelbelovender om duurzame invloed te verkrijgen door controle uit te oefenen op een machtige onderneming als BASF, die verbonden was met het Franse bedrijfsleven, dan waardoor een groot aantal kleine bedrijven zonder enige praktische impact op de industrie mogelijk wordt beleid.69 Om deze reden heeft de Franse vertegenwoordiger in de intergeallieerde commissie ronduit gezegd verwierp strenge regels die ondernemersovereenkomsten verboden.70 In het verdere verloop
van de gebeurtenissen hebben de Duitse en Franse autoriteiten herhaaldelijk met elkaar overlegd en zijn overeengekomen over Franse minderheidsbelangen in ruil voor Frans verzet tegen verdere Amerikaanse eisen om individuele bedrijven af te splitsen.71

Conclusie

De samenwerking tussen vertegenwoordigers van het bedrijfsleven en de federale overheid heeft bijgedragen aan de opkomst van een West-Duitse chemische industrie die niet veel gemeen had met
de oorspronkelijke geallieerde plannen voor deconcentratie. De omvang van elk van de drie grote ondernemingen (Bayer, BASF en Hoechst) was ver verwijderd van het principe van de kleinst mogelijke eenheid vastgesteld door het Bipartite Control Office.72 Bovendien was de relatie tussen de drie opvolgers gebaseerd op een stilzwijgende arbeidsverdeling. De respectievelijke productie van stikstof, plastic,

---

1976), 235. Zie Frank Bösch, Die Adenauer-CDU. Aufstieg und Krise einer Erfolgspartei 1945-1949 (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001), 250–67.

[67] Abs, “Konrad Adenauer und die Wirtschaftspolitik der fünfziger Jahre”, 244.

[68] Sylvie Lefèvre, Les Relations Economiques Franco-Allemandes de 1945 à 1955. De l'Occupation à la Cooperation (Parijs: Comité voor de economische en financiële geschiedenis van Frankrijk, 1998), 168; Martial Libera, Un Rêve de Puissance. La France et le Contrôle de l'Économie Allemande (1942-1949) (Brussel: Peter Lang, 2012), 535.

[69] De verantwoordelijke staatssecretaris van het Franse ministerie van Economische Zaken verklaarde: “Ons doel ten opzichte van IG Farben moet een netwerk van industriële en commerciële relaties tussen IG Farben en de Franse industrie tot stand brengen om een blijvende Franse invloed in dit gebied veilig te stellen.” Zie Jean Filippi, brief aan onbekende ontvanger, 22 juli 1948. Archief van het ministerie van buitenlandse zaken. Zaken allemandes et autrichiennes (1950–1955), 234.

[70] Archief van het ministerie van buitenlandse zaken. Zaken allemandes et autrichiennes (1944-1949) 98. Compte rendu sommaire van de 15e bijeenkomst van de Groep van de-concentratie-industrie en de décartellisation à Frankfurt le 25.5.1950.

[71] Kreikamp, “Die Entflechtung der IG Farbenindustrie AG en de Gründung der Nachfolgegesellschaften”, 237.

[72] Voormalige leden van de Amerikaanse Decartelization Branch gaven uiting aan hun diepe frustratie over deze uitkomst en hield de traditionele verhoudingen binnen de internationale zakenwereld verantwoordelijk voor het saboteren van hun inspanningen. Zie vooral James Stewart Martin, All Honorable Men (Little Brown: Boston, 1950).

synthetische vezels en verfchemicaliën zouden kunnen worden geproduceerd zonder concurrentie om markten. De De besturen bleven met elkaar in contact en bleven afspraken maken, waarnaar ze in de daaropvolgende jaren in conflictsituaties verwezen. Volgens Werner Abelshauser, de coördinatie tussen de drie ondernemingen vormde de basis voor "een unieke vorm van marktgedrag", die "de hele wereld deed vermoeden dat de trust spin-offs zouden vroeg of laat hun gemeenschappelijke interesses herontdekken en deze opnieuw cultiveren."[73]

Het resultaat van de deconcentratie van IG Farben was echter niet alleen een voortzetting van de Duitse traditie van het corporate kapitalisme. Zeker, de voorgaande jaren van de commissieleden als vertegenwoordigers van het bedrijfsleven hebben hun vastberadenheid geuit om niet aan de verwachtingen van de Bondgenoten. In dit opzicht is hun ervaring met de relatie tussen de economie en de staat stond sinds het interbellum centraal. Bücher en Brecht waren hun carrière begonnen in bedrijfsverenigingen in de Weimarrepubliek en bracht daar een specifiek perspectief uit tijd voor hun werk in de commissie die hun ideeën over het hedendaagse kapitalisme vormgaf, democratie en staatssoevereiniteit.

Toch kan de herstructurering van IG Farben niet alleen verklaard worden door de traditionele denkwijze van de Duitse experts. De positie van de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven hing af van zowel de interactie van de militaire regering met het West-Duitse bestuur en hun contrasterende opvattingen over soevereiniteit. De Amerikaanse militaire regering wilde een democratische staat vestigen, geïntegreerd in het westerse economische systeem. De acceptatie van een Het regime van de internationale handelsbetrekkingen en de mondiale concurrentie kwam neer op het beperken van de externe soevereiniteit van de Bondsrepubliek, maar tegelijkertijd was het de bedoeling om de opkomst van een democratische staat met soevereine binnenlandse beslissingsmacht, bevrijd van de invloed van economische krachten. Om deze ontwikkeling te waarborgen, weigerde de militaire regering deelname aan politieke Duitse actoren en verwierp elk contact.
tussen de decartelisatiecommissie en de Frankfurter Economische Raad. Deze strategie
hielp Duitse vertegenwoordigers van het bedrijfsleven een positie in te nemen die ze anders nauwelijks zouden hebben aangenomen bereikt zonder de geallieerde strategie. Alleen de uitsluiting van Duitse overheidsinstanties maakte de commissieleden tot beslissende figuren die de toekomstige structuur vorm konden geven van de West-Duitse chemische industrie. Noch de West-Duitse regering, noch de Duitse vertegenwoordigers van het bedrijfsleven waren overtuigd van de geallieerde plannen voor deconcentratie omdat Zij gingen ervan uit dat een soevereine Duitse staat alleen op basis van een industrie kon worden opgebouwd die de export zou bevorderen. Hiervoor waren grote bedrijfscomplexen nodig zoals Bayer, Hoechst en BASF. Tegelijkertijd is de delegatie van structurele beslissingen aan het bedrijfsleven vertegenwoordigers betekende dat zij inspraak kregen in belangrijke economische beleidskwesties. Dit heeft het geallieerde idee van een soevereine democratische staat in veel opzichten op zijn kop gezet en bevorderde een ontwikkeling van de vroege Bondsrepubliek die werd gekenmerkt door nauwe buitenparlementaire contacten tussen het staatsbestuur en de economische elite.

Hoewel de deconcentratie van IG Farben niet de politieke economie van de vroege Bondsrepubliek in haar geheel, bevat het belangrijke elementen van een karakterisering die gewoonlijk wordt toegepast op de situatie van de late twintigste eeuw. Colin Crouch en Wolfgang Streeck heeft betoogd dat de periode na de olieprijsschok van de jaren zeventig een periode inluidde waarin de extraparlementaire betrekkingen tussen de regering en de economie elites ondermijnden de soevereiniteit van de democratische staat. In tegenstelling tot de tijd erna de Tweede Wereldoorlog, toen volgens Streeck en Crouch de economische elites een beperking van hun invloed op de beleidsvorming, het einde van de twintigste eeuw was getuige van de komst van de 'postdemocratie' waarin de staatsautoriteiten hun vermogen tot autonome acties ontkenden, met het argument dat ze niet over de noodzakelijke ondernemersdeskundigheid beschikten om economische kwesties te beheren.74 Zoals ik heb aangetoond, waren de omstandigheden waaronder de staatsbedrijven

[73] Werner Abelshauser, "BASF sinds de heroprichting in 1952," in Duitse industrie en mondiale ondernemingen: BASF: De Geschiedenis van een bedrijf, red. Werner Abelshauser (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 455.

[74] Colin Crouch, Post-Democratie (Cambridge en Malden, MA: Polity Press, 2004), 42–44; Wolgang Streeck, Gekaufte Zeit. Die vertagte Krise des demokratischen Kapitalismus (Berlijn: Suhrkamp, 2013), 51.

De relaties die bijdroegen aan de definitie van staatssoevereiniteit in de jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog waren aanzienlijk anders. Toch biedt de vroege Bondsrepubliek geen tegenbeeld van democratische soevereiniteit dat kan worden afgezet tegen een verstrengelde postdemocratische staat van de late twintigste eeuw. De gezamenlijke inspanningen van overheidsinstanties en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven om de naoorlogse chemische industrie weer op te bouwen, volgden eerder het idee van een soevereine West-Duitse staat, die in sommige opzichten een voorbode was van toekomstige relaties tussen staat en bedrijfsleven.

Dankbetuigingen. Ik wil de redacteuren bedanken voor hun nuttige opmerkingen en suggesties.

Citeer dit artikel: Müller P (2022). Soevereiniteitsafwegingen tussen politiek en economie: de deconcentratie van IG Farben na 1945. Central European History 55, 53–69. https://doi.org/10.1017/S000893892100176X